

1925 чылдын август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 25
(19756)
2024 чылдың
апрель 3
среда

Хүннүң үнери — 06.13
Ажары — 19.18
Хүн дурту — 13.05

Садар өртээ
хостуг

12+

Тергииннерни илередир

Материалды 5-ки арындан номчуур.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Шиитпирлээр айтырыглар бар

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Алик Монгуш эрткен неде-
ляда барыын кожууннарже үнүп, кыштаглаашкыны канчаар адакталып,
часкы хову ажылдарынга белеткел кандыг чоруп турары-биле танышкан.

\ 3-кү арында

Чиигелделиг ипотека боттанылгазы

ТР-ниң Тудуг яамызының сан-медээзи-биле алырга, программа ажыл-
дап эгелзэн үеден тура, ипотека чээлизи-биле Тываның чурттакчылары
7 млрд рубльдиң 1,5 муң хире керээзин чарган.

\ 4-кү арында

18

муң ажыг кижиниң социал пенсиязы
апрель 1-ден тура 7,5 хууга өзер.

Чазак хуралындан

Тыва Республиканың Баштыңының бо неделяда Аппарат хуралында республиканың девискээринде эпидемиологтуг байдал дугайында чугаалашкан. Ооң кол темазы чурттаачылыг черлерниң девискээрлерин аштап-арыглаары болган.

Санитарлыг арыглаашкын болгаш чаагайжы-дылга айында кышкы үеде чыылган бокту аштап-арыглаарын кожуун чагыргаларына дааскан.

Ол ышкаш дараазында темаларны база сайгарып чугаалашкан:

Республиканың хоорай, суурларында субботниктерниң эгелээни.

Эрге-хоойлуга удур шимчээшкннерже кыйгырыг кылганы дээш, профилактиктиг үчүтче 6 элээди назыйлыгларны тургусканы.

Школарда терроризмге удур профилактиктиг ажилды күштелдиргени. Россияның Онза байдалдар яамызының Тывада эргелелиниң дыңнадып турары-биле алырга, республиканың девискээринде амдызында үерге алыскан черлер чок, ол талазы-биле байдал эки.

Тываның кожууннарын-да үерге удур хемчеглерни кылып чорудуп турар. Эрткен неделя дургузунда республиканың девискээринге 7 өрт болган. Когараан кижилер чок.

Республикада 2 бичии кижиде улаанут (корь) аарыи илереттинген.

Март 28-те Мугур-Аксынга саргыга ызырткан бир дугаар таварылга демдеглеттинген. Саргыга ызырткан 2-ги класс-тың өөреникчизи үе-шаанда тарытканы эки болган.

Шагаан-Арыг хоорайның чылыг-энергетика төвүнде котельнаяның чылыглаашкынын кылыр ажилдар чоруп турар.

/ Бистиң корр.

Тывага терроризмге удур немелде хемчеглерни алыр

Апрель 1-де Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг-ның даргалаашкыны-биле терроризмге удур комиссия-ның хуралы болуп эрткен.

Комиссияның кежигүннери терроризмни айыылын чок болдурары-ның талазы-биле немелде хемчеглерни хүлээп алырының арга-шинээн өөренип көөрүн чугаалашканнар. Бүдүн чуртта

ышкаш республикада база, теракт кылып болурунун айылы улгаткан. Ындыг байдал терроризмге удур хемчеглерни күштелдирерин негеп турар.

Комиссияның кежигүннери – эрге-хоойлу камгалаар органнарның удуртукчулары регионда амгы үениң оперативтиг байдалын танышкан. Март 22-де Крокус Сити Холлга болган теракт-биле холбаштыр эрге-хоойлу камгалаар орган-

нарның күжүн болгаш демин күштелдирген чурумче шилчиткен. Регионнун информастыг делгеминче, республикада келген кадагааты хамаатылар-ның, шажын-чүдүлге хевирлиг саарылга чок каттыжышкын-нарның ажил-чорудулгазынче онза кичээнгейни углаан.

Кадагааты хамаатыларның ажил-чорудулгазы көрдүнгөн сорулгаларына дүгжүп турар бе дээрзин хынап турар. Республиканың девискээринче чажыды-биле кирерин кезе шавары-биле, «Ак» болгаш «Шивилиг» орук-доскуул черлеринде чурумну шыңгыраткан.

Социал объектилерниң, амыдырал-хандырылга бүдүрүлгелерниң камгалалын-че онза кичээнгейни углаары эргежок чугула. Даңзыда олар-ның саны 40 хире.

Информастыг делгемниң шинчилели болгаш үнүп турар чүүлдерниң сайгарылгазы телефон терроризмниң идеп-кейжээнин көргүзүп турар.

Кара сагыштыг хортаннарның овунга назы четпээн уруглар-ның алзып турары хараадан-чыг, ол дээрже ылап-ла оларже угланган кем-херек үүлгедигле-ри-дир. Мындыг күткүүшкүн-нерниң түңнелинде 10-дан 16 хар чедир назыйлыг алды назы четпээн уруг кеземче харысалгазынга онаажыр деп турар.

Хуралдың түңнелдери-биле социал объектилерниң камгалалын күштелдирериниң талазы-биле немелде хемчеглерни алыр, культура-мас-салыг хемчеглерни, уруглар биле ада-иелерниң ортузунга профилактика ажилдарын чурумчудар. Ол айтырыглар-ны эрге-хоойлу камгалаар органнарның болгаш регион-нун өөредилге база аныктар яамыларының тематиктиг чөвүлел хуралдарының хүн айтырыыныче кириер.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

Гуманитарлыг дузаны чедирген

Украинада Россияның Чепсектиг Күштериниң чорудуп турары тускай шериг операцияда киржи-п турар бистиң республикадан мобилизастаттыг шериг албанныгларга болгаш 55-ки гвардейжи мото-адыгжи (даг) бригаданың дайын-чыларына Тываның чурт-такчыларының болгаш организацияларының чорутканы гуманитарлыг дузаның чүзүгүн март айда чедиргениниң дугайында брифинг дүүн, апрель 2-де, Россияның улусчу фронтузунун регион-да күүсекчи комитетиниң штавынга болуп эрткен.

Украинада дайынчы хөделиишкннер болуп турар черлерге Тывадан гуманитарлыг дуза чүзүгүн каш катап чедирип чораан арга-дуржулгалыг кижилер, март айда гуманитарлыг дуза делегациязының удуртукчузу, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады Эрес Хуурак, делегацияның кежигүннериниң бирээзи, Мөңгүн-Тайга кожуун-нун чагыргазының даргазы-ның хоойлу-дүрүм камгалалы-ның талазы-биле оралакчызы, ТШО-нун киржикчизи Эртине Успун, Россияның улусчу фронтузунун регионда күүсекчи комитетиниң даргазы Саима Далчин олар брифингге киришкеннер.

Март айда Бай-Тайга болгаш Мөңгүн-Тайга кожууннарның чурттаачы чонунун болгаш организацияларының чыгыны ТШО-нун киржикчилеринге херек янзы-бүрү техника аймаан, эътти болгаш өске-даа

чүүлдерни 5 болгаш 20 тонна-ның улуг чүк машиналарына чүдүргөн. Ол машиналар Тыва-дан март 20-де үнгеш, март 27-де Украинаның Донецк хоорай-дан ырак эвесте чурттаачылыг черге, дайынчы хөделиишкн-нер болуп турар тулчушкуннар шөлдеринден ырак эвесте девискээрге онча-менди чет-кенин Эрес Хуурак республи-каның массалыг информация чепсектериниң ажилдакчыла-рына дыңнаткан. Гуманитар-лыг чүкттери бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс турар шериг кезээниң бүрүзүнге чедирери болдунмас

ужурунда Тыва Рес-публикадан мобили-застаттыг шериг албанныгларның төлээлери гуманитар-лыг дузаны боттары ап келгеннер. Оларга гуманитарлыг дузаны ийи хүн дургузунда үлөп берген. Дайынчы хөделиишкннерниң Донецк, Запорожье, Кременная, Купянск угланышкыннарында тускай шериг опера-цияда киржи турар

бистиң чаңгыс чер чурттугла-рывыс дуза дээш улуу-биле өөрүп четтиргенин Тываның чонунга дамчыдарын дилээн.

Дайынчы хөделиишкннер чоруп турар болгаш ооң чоо-гунда девискээрге чурттаачы чоннун амыдырал-чуртталга-зының байдалы дыка берге, эң ылаңгыя аш-чем чедишпес боорга, Тывадан гуманитарлыг дузаның аш-чеминиң чам-дызын оларга бээр ужурга таварышканын, ол черлерниң чурттаачылары ачы-буян ду-зазы дээш өөрүп четтиргенин илередип, ыглажып турганын

база брифингге киришкеннер чугаалааннар.

ТШО-нун киржикчилеринге Тываның чурттаачыларының гуманитарлыг дузазының дугайында Россияның улусчу фронтузунун регионда күүсекчи комитетиниң даргазы Саима Далчин чугаалап тура, ооң шынарының экижээнин чугаа-лаан. Тулчушкуннар үезинде дайынчыларга кончуг херек шывыг четкилерниң, коптерлер-ниң, эмчи дузазының тускай че-моданнарның, автомашиналар-ның болгаш өске-даа техниктиг дериг-херекселдерниң сөөлгү гуманитарлыг дуза чүкттеринде көвүдээни эки деп демдеглээн.

Апрель айда ТШО-нун кир-жикчилеринге гуманитарлыг дуза чыылдазы эгелээн. Ол гуманитарлыг дузаны Украина-да бистиң чаңгыс чер чурттуг дайынчыларга Тиелелге хүнү-май 9-түн бүдүүзүндө чедире-рин планнаан.

/ Ш. МОҢГУШ.

Буян ООРЖАКТИҢ, Эрес Хуурактың тырттырган чуруктары.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

Шиитпирлээр айтырыглар бар

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Алик Монгуш эрткен неделяның сөөлгү хуннеринде Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Чөөн-Хемчик кожууннарже үнүп, мал кыштаглаашкыны канчаар адакталып, часкы хову ажылдарында белеткел кандыг чоруп турары-биле танышкан.

Ол кожууннарның чагыргаларының көдээ ажил-агий килдистериниң специалистериниң, сумулар удуртукчуларының болгаш арат-фермер ажил-агийларның баштыңнарының киржилгези-биле хуралдарны эрттирип, амгы байдалды сайгарып, часкы хову ажылдарын эки эрттирери-биле, кандыг ажилдар кылза чогуурун чугаалашкан.

Мал кыштаглаашкыны республикага өршээлдиг эрткенин чугаалааш, Тыва-биле кожа Моолда, Хакасияда болгаш Красноярск крайның мурнуу талазында малдың

Тыва кандаачал агаар-бойдустуг регион, ынчангаш тараа аймаан тарып өстүрүп, бедик дүжүттү ажаап ап болурунун магадылалы арай-ла чигзинчиг байдалдыг чүве төлээде, ооң девискээринге тараа тарып өстүрерин элээн эвээжеткеш, мал чеминге ажылгаар сиген шөлдери-ниң хемчээлин улгаттырар

кел дугайында дыңнадыгны кылган.

Бо чазын часкы хову ажылдарын ниитизи-биле 1 471 га черге чорударын планнаан. 1 муң га ажыг черге сула болгаш өске-даа тараа аймаан тарып өстүрер, 1 гадан 13 центнер, ниитизи-биле 13 муң 78 тонна дүжүттү ажаап алыр сорулганы салган.

215 га шөлге хей чылдыг сигеннерни тарыыр, аңаа 3 тонна үрезин херек. Ону Алтай крайда "Агросибсервис" КХН-ден садып алыр, садыглажышкын дугайында дугуржулга ажылдарын чоруткан. 238 га черге картофельди тарып өстүрер, 2 618 тонна дүжүттү ажаап алыр. 12 гага огурец, помидор дээш өске-даа ногаа аймаан тарыыр, 144 тонна ногааны ажаап алырын планнаан.

Үрезин айтыры Барыын-Хемчик кожуунунун көдээ ажил-агийларында арай нарын. Чижээлээрге, тараа үрезини 181 тонна херек. 6 ажил-агий үрезинни садып алырының дугайында керээлерни Красноярск крайның мурнуу талазында регионнарда ажил-агийлар-биле чарган. 5 ажил-агий боттары барып туда садып алыр деп турар. Ону "Россельхознадзор" болгаш «Россельхозцентр» федералдыг албан черлериниң Тывада органнарының ол хуралга киришкен ажилдакчылары дыңнааш, тараа болгаш сигеннер үрезиннерин садып алырда, кончук кичээнгеилг болурун сүмелеп, багай шынарлыг үрезин оларга садып болурундан кичээндиргеннер.

Бо чазын олуртурунга херек 595 тонна картофель үрезининиң 381 тонназы ажил-агийларның боттарында бар. Эң эки шынарлыг (элита) 6 тонна картофель үрезинин Красноярск крайның Шушенское районда ажил-агийдан садып алырынга 210 муң рубль акша херек.

Часкы хову ажылдарында чарыгдаар акша айтыры база элээн нарын. Үрезиннер садып алырынга 2 сая 76 муң

рубль, кывар-чаар материал садып алырынга 4 сая рубль, артык кезектер садып алырынга 2 сая рубль дээш ниитизи-биле 10 сая рубль ажыг акша херек.

Часкы хову ажылдарында ажылгаар техника болгаш кожуг дериг-херекселдериниң белеткели багай эвес деп болур. Барыын-Хемчик кожуунунун көдээ ажил-агийларында бар 87 тракторнун 56-зы, 8 сеялканың 7-зи, картофель олуртунга ажылгаар 3 кожуг машиназы, бугалар казып тырттырар 3 андазын беле-ниниң байдалында. Андазын, илиир дээш кожуг дериг-херекселдерин септеп четчелеп турар.

Кандаашкынныг чылдарда дүжүттү камгалап алырының айтыры база хуралга көдүрүлген. 2022 чылда кандаашкындан дүжүт камгаладылганы кылдырып алыр дээш, Барыын-Хемчик кожуунунун көдээ ажил-агий килдизи шимченип эгелээрге, кандаашкындан когаралды бадыткаар гидрометеорология албан чери азы ооң төлээзи кожунда чогу илерээн. Кожалары Бай-Тайга биле Чөөн-Хемчик кожууннарда гидрометеорология албанының төлээлери специалистер бар, а Барыын-Хемчикте – чок. Бир эвес республиканың шупту кожуннарын хынап көөр болза, чамдык кожуннарда база гидрометеорология специалистери чок болза хөңү.

Часкы хову ажылдарында чарыгдаар акша айтыры база элээн нарын. Үрезиннер садып алырынга 2 сая 76 муң рубль, кывар-чаар материал садып алырынга 4 сая рубль, артык кезектер садып алырынга 2 сая рубль дээш ниитизи-биле 10 сая рубль ажыг акша херек.

Агаар-бойдустун айыыл-халавындан когаралды документи-биле бадыткаар албан чериниң специализин кожунга тургузары-биле, "Ортаакы Сибирьниң гидрометеорология эргелели" федералдыг бюджет албан чериниң Тывада салбыры-биле харылзашкаш, кожунга кончук чугула бо айтырыгны шиитпирлээр апаар-дыр. Ол нарын ажил болуру чадавас, чүге дээрже кожунга специалисти чүгле томуйлап каары эвес, а ооң ажилдаарында херек нарын дериг-херекселдерин тургузары дээш өске-даа айтырыглар болуру чугаажок.

Барыын-Хемчик кожуунунун ажил-агийларында часкы хову ажылдарында белеткелди сайгарып чугаалашкан түңнели-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Алик Монгуш белеткелди дүргедедир даалганы берген, республиканың удуртулгазының болгаш ТР-ниң Көдээ ажил-агий яамызының талазындан деткимчени көргүзерин чугаалаан.

/ Ш. ЛОПСАН.

Буян Ооржактың тырттырган чуруктары.

халдавырлыг аарыглары илереттингенин дыңнаткаш, Барыын-Хемчик кожуунда мал-маганга халдавырлыг аарыгларга удур тарыышкынны (вакцинация) чорударының кончук чугулазын айтып, мал эмчилери болгаш оларга дузалаар кижилерден тургустунган бригадаларны организаастаар даалганы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы берген.

шиитпирни республиканың удуртулгазы хүлээп алган чылдагаанын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Алик Монгуш тайылбырлаан. Россияда тараалаң девискээрлер бар, ынчангаш чурттуң шупту регионнарын, оларның аразында Тываны база, олар тараа продуктулары-биле четчир кылдыр хандырып турар, бистиң республиканың экономиказының кол адыры мал ажылы болганда, мал чеминиң баазазын улам быжыглаар шиитпир хүлээп алдынганын ол чугаалаан. Барыын-Хемчик улуг девискээрлиг суггаттыг шөлдөрлиг кожун. ынчангаш ол шөлдөргө тараа аймааның-даа, мал чеминге ажылгаар сигеннерниң-даа багай эвес дүжүдүн кандаашкынныг чылдарда безин тарып өстүрериниң магадылалы барын Алик Монгуш демдеглээн.

Барыын-Хемчик кожуунунун чагыргазының көдээ ажил-агий килдизиниң кол агроному Аржаана Ооржак бо чазын чорудар часкы хову ажылдарының болгаш оларга белет-

Бо чазын часкы хову ажылдарын ниитизи-биле

1 471

га черге чорударын планнаан.

Шөйген быштак чыды чаагай

Барыын-Хемчик кожуунда "Россияда ажыл" деп кадр төвүнге ааржы быштактарының мастер-казы болуп эрткен. Быштакты кылырының чажыттары-биле социал керээниң киржикчизи Оксана Каң-оол үлешкен.

Дөрт шактың дургузунда киржикчилер Маскарпоне, Дольче Формаджо, Адыг быштак дээн чижектег хевирлерни кылырының чажыттары-биле билип алганнар, а ол ыш-каш ийи хевирниң йогуртун канчаар кылырын шиңгээди алганнар.

Мастер-класстың үезинде киржикчилер эрттирикчиге хей санныг айтырыгларны салганнар. Россияның кандыг регионнарында быштак бүдүрүлгези хөгжээниң, кааа өөренип ап болурул, янзы-бүрү хевирниң быштактары-биле канчаар кылырыл дээш оон-даа өске.

/ Бистиң корр.

Чиигелделиг ипотека программазының боттанылгазы

Россияның Президентизиниң деткимчези-биле 2023 чылдың сентябрьдан тура республикада чиигелделиг ипотека программазы ажылдап турар.

ТР-ниң Тудуг яамызының сан-медээзи-биле алырга, программа ажылдап эгелээн үеден тура, Тываның чурттакчылары-биле ипотека чээлилээшкиниң 7 млрд рубльдиң 1,5 муң хире керээ-

лерин чарган. Бөгүн садыг-лаашкынга 1191 квартираны салган, туттунуп турар ийи бажыңдан 302 квартираның төлөвилел угуулгаларын белеткеп турар. Чылда 2 хуу чедир чиигелделиг ставканы Тываның чурттакчылары тудугу организациядан чүгле бирги оран-саваны азы хууда бажыңны садып ап болур.

Чээлиниң эң улуг түңү 6 сая рубль, чээлилээшкиниң

эң узун хуусаазы — 20 чыл. Бирги дадывырның хемчээли 15–20 хуу, дадывыр кылдыр ие капиталын база ажылдап болур.

Программаның боттанылгасын чээли берикчизи беш организация боттандырып турар. Ол дээрге «Сбербанк» акционерлиг ниитилел, «Росбанк», а ол ыш-каш-чоокта «ВТБ» чээли келген «Банк ДОМ.РФ», «Россельхозбанк»

болгаш «Совкомбанк» олардыр. Чээли берикчилериниң даңзызының калбарганы-биле киржикчилер боттарынга таарымчалыг байдалдарны шилип алыр аргалыг апарган.

Программаның боттанышыны 2024 чылдың июнь 30-ге чедир үргүлчүлээр кылдыр көрдүнгөн. Ол үеге чедир ам-даа 2 172 чээлини бээр. Ынчалзажок Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле чиигелделиг тыва ипотеканың хөделиин моон-даа соңгаар улаштырар дээш, эргежок чугула ажылдарны чорудуп турар. Мындыг чергелиг кыйгырыгны федералдыг Чазакче чоруткан.

Чиигелделиг программаның хуусаазын Тывага ыяап-ла узадырының эргежок чугулазының дугайында Россияның тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының оралакчы сайыды Никита Стасишин чоокта чаа республикага кээп чорааш демдеглээн. «Ону кандыг-даа байдалдарда доктааткан ажыы чок. Бердинген үлүг-лерни болдунар шаа-биле шиңгээдири чугула болгаш ам-даа үлүг-лерни бээрин дилээр херек» — деп, Н. Стасишин айыткан.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

| ЧААГАЙЖЫДЫЛГА |

Ыраккы кожууннарда бадылаашкыннар

Бо хүннерде республикада «Чурттаарыңа таарымчалыг хоорай хүрээлениң хевирлээри» федералдыг төлөвилелдин 2025 чылда девискээр чаагайжыдылгазы дээш онлайн-бадылаашкыннар кидин түлүк чоруп турар.

Солуннуң бо үндүрүлгезинде Тываның ыраккы ийи кожуунун таныштырар-дыр бис.

Ыраккы Тере-Хөл кожуунуң чурттакчы чону бо чылын ийи төлөвилел дээш онлайн-бадылаашкында киржип турар.

Куңгуртуг суурга спортчу шөл тургузар төлөвилелди ажылдап кылган ужуру — суурда спортчу, тренажерлуг залдар чогу. Кожуун төвүнде чүгле уруглар ойнаар шөлчүгештер бар, а чурттакчы чонга спорт болгаш күш-культура-биле өңүктөжир черлер чок. Ынчангаш бир дугаар төлөвилелде аңгы-аңгы хевирниң турниктери, пресс кылыр узун сандайлар, скейтборд, чадаг-терге конструкциялары көрдүнгөн. Спортчу шөлдү «Воркаутка ынак мен» деп

конструкция каастаар (Воркаут — кудумчу гимнастиказы. Англи дылдан очулдурарга, «тренировка» дээн). Ол ыш-каш ада-иелерге ажы-төлүн хайгаарап олурар узун сандайларны база тургузар. Ол девискээрни долгандыр демир сетка-биле херимнээр. Спортчу шөл дээш куңгуртугжулар 20 кижиге соң-

гаан (апрель 2-ниң көргүзүү-биле).

Ийи дугаар төлөвилел — «Чыргалаң» сарыг шажын хүрээзин чаагайжыдары. Ук хүрээ Куңгуртуг суурнуң Дружба кудумчузунда турар. Хүрээни долгандыр ыяштар, чечектер тарыыр, сандайлар тургускаш, ол девискээрни чы-

рыдар, кижиге кылаштар оруктарны плиткалаар. Ол ыш-каш аңаа мани-хүртүнү база тургузар. Бок октаар контейнерни аңгы херимнээр. Бо төлөвилелди 602 кижиге деткээн.

Тожу кожуунуң чурттакчылары чаагайжыдар 2 девискээри дээш аажок идепкейлиг соңуп турар.

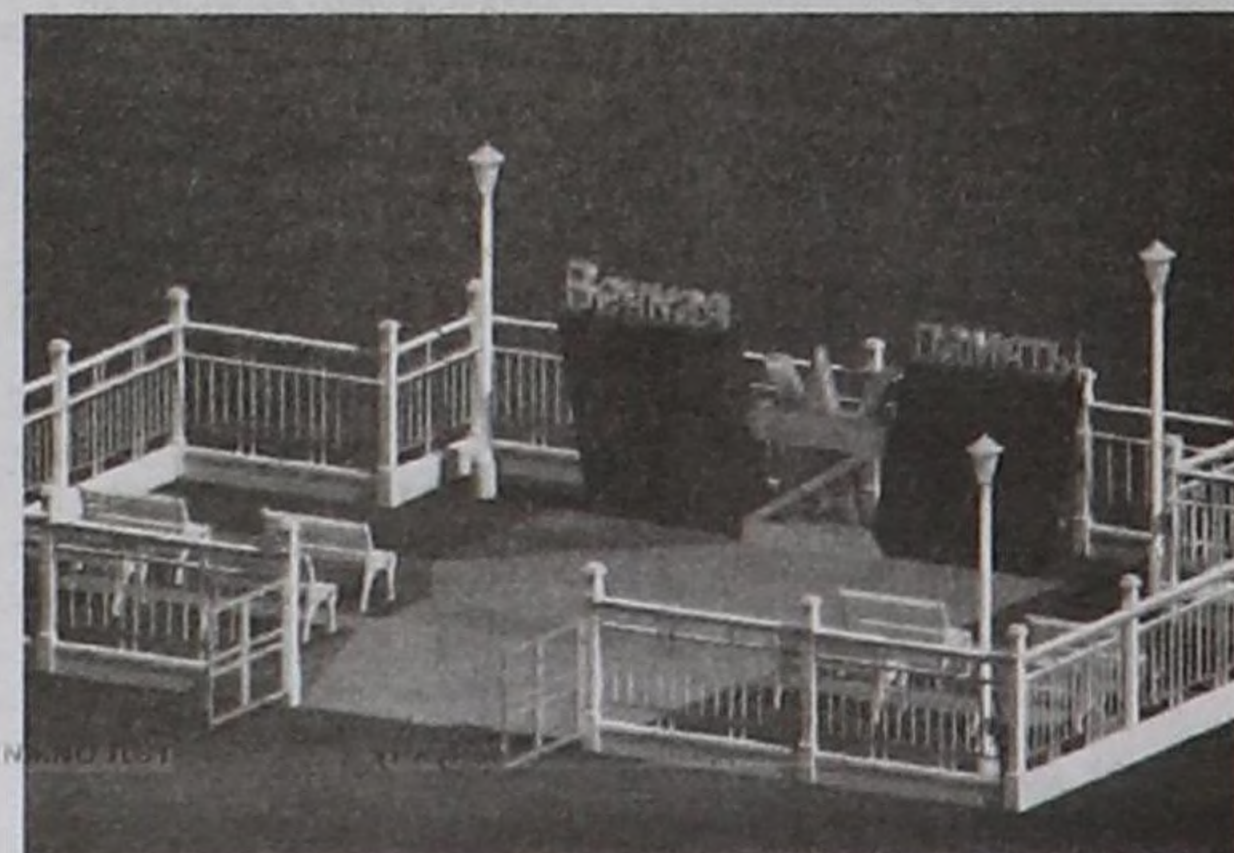
Доора-Хемниң чурттакчылары дайынчы хөделииш-киннерге киржип тургаш амы-тынындан чарылган маадырларыңа тураскааткан «Алдар аллеязын» тургузары дээш 1420 кижиге үнүн берген (апрель 2-ниң көргүзүү-биле). Бо аллея хоочуннарның болгаш оларның өг-бүлелериниң, эш-өөрүнүң чыгыр чери апаар. Ол ыш-каш аңаа янзы-бүрү хей-ниити болгаш

культурлуг хемчеглер эрттирери көрдүнгөн.

Адыр-Кежигиң чурттакчыларының үнү доора-хемчилерге каш-ла сан четпейн турар-дыр — 1279 үн. Суурже кирер Аңгы кудумчузун фонарьлар-биле чырыдып, узун сандайлар болгаш «Адыр-Кежиге» деп стелланы тургузар. Чаагайжыткан девискээр суурнуң эң-не онзагай, чараш чери болур.

Онлайн-бадылаашкынга киржирде, <https://17.gorodsreda.ru> онлайн-платформаже киргеш, төлөвилелдер-биле таныжып, таарышканы объект дээш бодунуң үнүн бээр. Азы болза, хей-ниити черлеринде ажылдап турар волонтерларның дузазын база ап болур.

/ Алдынай СОЯН.

Тергииннерни илередир

Апрель 1-де "Чылдың башкызы" мөөрейниң регионалдыг чадазының ажыдышкыны болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле кожууннарга тиелекчи болган 233 башкы киржип чедип келген.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгының даалгазы-биле бо чылын, ооң мурнунда чылда дег, ниити шаңнал фондузун 5 сая рубль кылып каан. Мөөрейге тиелекчи болуп, "Тыва Республиканың чылдың башкызы – 2024" деп атты чаалап алган башкы шаңнал кылдыр 1 сая рубльди алыр. Ол ышкаш федералдыг деңгелге Тываның адын камгалап киржир эргелиг болур.

Башкыларның профессионал мергежилдин шылгаар мөөрей 34 чыл дургузунда уламчылап турар. Ында бедик мергежилдиг башкылар, кижизидикчилер, дирек-

торларның кижизидилге талазы-биле сүмелекчилери киржип, боттарының башкы мергежилиниң деңгелин бадыткаарлар.

Ооң мурнунда чүгле "Чылдың башкызы" мөөрейни эрттирип турган болза, чоорту өске-даа мөөрейлер база немежип келген. Чаңгыс мөөрейден киржикчи бүрүзүнге чаа дуржулганы шигээдип, күзелдерин өскертип, чаа-чаа үзел-бодалдар тып алыр арганы тургузар 12 угланышкын тывылган. Мөөрейниң баштайгы чадазы школалар болгаш уруглар садтарыга болуп эрткен. Оларның тиелекчилери кожууннар иштинге ийги чадага киришкен. Үшкү чадазы республика деңгелдиг эртип турар. Ында республиканың кожуун бүрүзүнден башкылар боттарының билиин болгаш арга-дуржулганын хынап чедип келген.

"Аныяк специалист" деп

номинацияның 20 киржикчизиниң 12-зи "Мен башкы мен" деп регионалдыг төлөвилелдин киржикчилери. Ол дээрже дээди өөредилге черин дооскаш, школага чаа-ла чедишкенин ажалдап эгелей берген доозукчулар. Оларның бирээзи Тываның күрүне университетинин доозукчузу Бай-Белек Ооржак бодунуң билиг-мергежилин шенээр-биле киржип чедип келген: "Бештен он бирги класска чедир төөгү болгаш ниитилел эртемнерин башкылап турар мен. Ол ышкаш 5-ки классын удуртукчу башкызы база мен. Ажык кичээлимни аграрлыг лицейниң баазазына 9 "А" класска "Административтиг хоойлу-дүрүм" деп темага эрттирер мен".

Ол ышкаш Каа-Хем суурнуң 2 дугаар школазының өөреникчилери, медиатөптүң кижигүннери база мөөрейни сонуургап келген. "Келир үеде математика башкызы болук-

саар мен. Мээң ол күзелим бичиимден тура-ла тыптып келген. Чүге дээрже сан санаарына ынак болгаш, математика кичээлин аажок сонуургаар мен. Онгу класстан тура школамның медиабөлүүнче кирип алган мен" – деп, медиабөлүктүң кижигүнү Ника Монгуш чугаалаан.

"Бо мөөрейлер башкы мергежилиниң кызыгаар чок аргаларын көргүзүп, башкыларга хөгжүлдениң херекселдерин берип турар. Мөөрейниң чамдык шылгалдалары башкылаашкынның баштайгы базымнары апарган" – деп, өөредилге сайыды Елена Хардикова демдеглээн.

Мөөрейниң дүрүмүнде чаа-чаа чүүлдер хөйү-биле кирген. Оларның аразында башкылаашкын адырында билиглерин хынаар педагогиктиг диктант база кирип турар. Бо чылын онза кичээгейни Чурагайлыг өөредилге контентизиниң ном саңын

ажыглап билирин шылгаар чүүлдерже угландырган.

Бо чылын мөөрейде республиканың 4 муң ажыг башкылары киржип чедип келгенин Тываның Регина Бегзи аттыг өөредилге хөгжүдөр болгаш мергежил бедидер институтунун ректору Жанна Уважаның айткан. Ол дээрже бүгү башкыларның 40 хуузу болуп турар.

"Тергииннерниң тергииннерин илередир номинациялар чылдан чылче көвүдөп кел чыдар. Ол дээрже Россияның чылдың башкызы, Россияның чылдың кижизидикчи башкызы дээш оон-даа өске. Оларның аразында аныяк башкыларга болгаш кижизидикчилерге "Педагогиктиг дебют" деп номинация база бар. Кижизидилгеже угланган "Кижини кижизидери", "Чүрээмни уругларга берип тур мен" деп номинациялар база кончуг оназагай. "Өөредилге чериниң эң тергиин удуртукчузун" база илередир. "Эң-не тергиин эр башкы – лидер болгаш дагдыныкчы" деп тускай мөөрей чүгле Тывада эртип турар" – деп, Жанна Уважа чугаалаан.

Мөөрей Кызылдың элээн каш өөредилге черлеринге болгаш Сукпакта П. Морозов аттыг аграрлыг лицейниң баазазына апрель 1-ден 5-ке чедир уламчылаар. Апрель 6-ның хүнүнде мөөрейни түңнөп, тиелекчилерни шаңнап-мактаар.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

Россияда 2024 чылда баш удур Чангыс аай күрүне шылгалдалары эгелей берген

Баш удур Чангыс аай күрүне шылгалдаларын пятницадан эгелээш, апрель 22-ге чедир барык 3 муң доозукчу дужаар. Бөгүндөн эгелеп география болгаш чогаал эртемнеринге боттарының билиглерин доозукчулар көргүзүп эгелей берген.

"Март 22-ден апрель 22-ге чедир 2024 чылдың баш удур Чангыс аай күрүне шылгалдалары эртип турар. Аңаа киржири-биле шупту 2918 кижиги бүрүткедип алган. ЧКШ-ти (ЕГЭ) организастап эрттирери-биле Россияның 66 регионунда 118 шылгалда эрттирер пунктуна хаара туткан" – деп, Россияның өөредилге-хайгаарал албаны журналистерге дыңнаткан.

Албан чериниң медээлерин биле алырга, баш удур дужаар эң-не нептереңгей эртемнерге орус дыл, албан дужаар болгаш профильдиг математика, ниитилел эртеми,

биология болгаш англи дыл хамааржыр.

Ооң мурнунда РФ-тиң Президентизи Владимир Путин Федералдыг Хуралга кыйгырыныга 2024 чылдан тура чаңгыс эртемге ЧКШ-ти катап дужаап болур арганы кириерин дааскан. Доозукчулар ол арганы июнь айдан тура ажыглап болур дээрзин Россияның өөредилге-хайгаарал албанының удуртукчузу Анзор Музаев оон соонда дыңнаткан. Баш удур дужаап турар доозукчуларга ыңдыг арга көрдүмзүн.

Оон аңгыда, Россияның өөредилге-хайгаарал албаны ада-иелер боттары амы-хуузуна шенелде ЧКШ-ке киржип, шылгалданың дүрүмнери болгаш канчаар эртери-биле танышкаш, ажы-төлүнге тайылбырлап бээр аргалыг болур кылдыр, "Кады дужаалы" деп акцияны чогааткаш, боттандырган.

Тываның өөредилге

сайыдының оралакчызы Ольга Якушеваның чугаалап турары-биле алырга, ол акция уругларның болгаш ада-иелерниң кайызынга-даа ЧКШ дээрже коргунчуг эвес дээрзин билиндирип, сагыш-сеткилин оожургадырынче угланган.

"Бо чылын бис төөгү эртеминге шылгалда дужаар бис. Эрткен чылын ада-иелер болгаш чон орус дылга шылгалданы бижээн. Тывада шак бо хемчегни эрттирери-биле 25 пункт ажыттыгын. Бо хүнде ада-иелер төөгү эртеминде боттарының билиглерин хынаар аргалыг. Бистиң амгы чурттап чоруур байдалывысты улуг-даа, бичии-даа улус төөгүнүң шын арыннарын сактыры чугула. Бистиң дайзыннарывыс бөгүн оларны болдунары-биле хажыдарын кызыдарлар" – деп, Тываның өөредилге сайыдының оралакчызы чугаалаан.

Акция 8 дугаар чыл

уламчылап турар. Бир дугаар 2017 чылда болган. Эрткен чылын аңаа бүдүн республикадан 300 кижиги киришкен болза, а бо чылын барык 900 кижиги киржирин манап турар. Ада-иелер шылгалданы бүрүнү-биле канчаар дужаарын боттарының кижинге көргөннөр.

Шылгалдага канчаар бүрүткедирин, аудиторияларга чара олуртуун, күрүне шылгалдазының киржикчилериниң олуттары кандыг болурун база оон-даа өске чүүлдерни билип алганнар.

/ Бистиң корр.

Чурукту интернет четкизинден алган.

Ада-иезинин оруун изээннер

Эрзин кожуунуң база бир онзагай өг-бүлелериниң бирээзи Бадыларның өг-бүлеси-биле силерни таныштырыксадывыс.

Светлана Доржуевна, Анатолий Санаевич Бадылар өг-бүлө тудуп чурттааш, 2 оолдуг болганнар. Светлана Бады фельдшер эртемни чедип алгаш, Эрзин кожуунуң төп эмнелгезинге медицина статистиказынга, кожуунуң поликлиниказынга кол эмчи сестразы болуп 36 чыл дургузунда, хүндүлүг дыштанылгаже үнгүжеге ажилдаан. Амгы үеде кожуунуң "Хензигбей" уруглар садында эмчи сестразы болуп ажилдап чоруур.

Өөнүң ээзи Анатолий Бады шериг албанынга ажилдап, прапорщик эргелиг турган. Ооң соонда төөгү, география башкызы эртемни чедип алгаш, школага башкылап ажилдаан. База кожуунуң өөредилге килдизинге инспекторлап турган.

Ажыл-ишчи өг-бүлениң 2 оглу кайызы-даа бичиизинден тура ажилгыр-кежээ, өөредилгеге чүткүлдүг, клазынга болгаш школазынга кандыг-даа хемчег болурга, чыда калбас киржир турганын Светлана Бады улуг чоргаарал-биле чугаалаан: "Бо оолдар черле кайызы-даа бичиизинден тура-ла топтук-томаанныг, бажың ажылын дегерезин айбы чокка боттары-ла кылып кааптар оолдар. Бажыңдан-даа ыравас, ийи боду-ла ойнап өзүп келген. Байырлалдар келирге, улуг оглум Сүрен меңээ даады-ла кандыг-бир чурук азы откритка кылып алгаш белекке бээр кижин".

КАДЫ-ЛА ӨЗҮП КЕЛГЕН

Сүрениң авазының кады төрөөн хеймер дуңмазы Улана Седи угбазынга дузалажып, дуңмаларын алчыр турган. "Угбамның улуг уруу дег дуңмаларым-биле ойнап өзүп келдим. Сески класска өөренип тургаш-ла, Сүрени холумга көдүрүп, чайгап өстүрген мен. Кажан студентилээш кээримге, дуңмаларым мени эжи кылдыр көөр" – деп, Улана Седи сактып чугаалаан. Сүрен бичиизинден тура-ла шимчен-

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ 2024 ЧЫЛДЫ "ӨГ-БҮЛЕ ЧЫЛЫ" КЫЛДЫР ЧАРЛААНЫ ОНЗАГАЙ.

гир, мерген угаанныг, бүгү-ле чүүлдерге четтигип чоруур дээрзин угбазы сактыр. Ооң хостуг үезинде ынак оюннары шыдыраа, шашки, чадаг-терге мунары турган. Улана, Сүрен алышкылар эдержип алгаш, арыг кирип, чыжыргана, ыт-кады чыып, эштип, агаарлап чоруурунга ынак. "Бо оолдар 5-6 харлыг турда, телевизордан көрүп алганым-биле, эжиндирип өөредип турган мен. Сүрен боду шын эштип өөренип алгаш, мени өөредип турду. Ол ёзулуг сугжу оол, денди эштир" – деп, Улана Седи сактышкыны-биле үлешкен. Кады-ла өскөн болгаш, угбазының оолдарының өөрүшкү, муңгаралын үргүлчү үлежип чоруурун ол демдеглээн.

ФОРМАЗЫНГА ЭВЕС, А КАРАКТАРЫНГА ЫНАКШААН

Бадыларның улуг оглу Сүрен Новосибирск хоорайга шериг өөредилге черин дооскан. Амгы үеде ол "Карибштин" командири, Авдеевканы тиилеп алган акы-дуңмалышкы дайынчыларның

баштыңчызы. Новосибирскиге ол өөренип тургаш, амгы үеде оглу, кызының авазы, кады чурттаан ынак эжи Диана-биле салым-чолун холбап, амыдырап-чурттай бергеннер. "Диана-биле бир дугаар ужуражып келиривиске сеткилимге аажок кирген. Дыштаныр хүннерде үргүлчү эжимниң чурттап турган бажыңынче баар турган мен. Ол кончуг-даа чем кылыр кижин. Чеде бээримге-ле, бир-ле онзагай, амданныг-чаагай чемни кылып бээр. Ынчаар-ла Диана Түменовна мээң чүрээмни чаалап алгаш барган" – деп, Сүрен Бады өөнүң ишти-биле канчаар таварышканын чугаалаан.

Диана Бады ол үеде Сибириниң күрүне албанының академиязының студентизи турган. "Бис 2008 чылда таныжып алган бис. Ынчан кайывыс-даа студентилер турдуvus. Сүрен дендиги онза оол болгай. Чүндү-даа чугаалажыр, оюн-баштак, эрзиг мөзү-бүдүштүг. Хөй-ле улус кеткен формазы дээш сонуургай берген деп бодаар. Чок, ооң карактары мээң сеткилимге кончуг кирген. Черле

кончуг эки кижин" – деп, ол чугаалаан.

2011 чылда Сүрен, Диана Бадыларның өг-бүлезинге дун кызы төрүттүнген соонда, бир чыл эрткенде, өгленип алганнар. Өг-бүлениң эр ээзи Сахалин облазынга ажилдап турар үеде адазының соон изээр оглу төрүттүнген. Өгнүң эр ээзи кайнаар баар, иешкилер соондан чоруп-ла турар. Шериг албанныг кижиниң өөнүң ишти болурга ында кандыг-даа берге чүүл чок. Кажан дайын шөлүнчө чоруптарга, манаары кончуг берге дээрзин Диана Бады демдеглээн: "Дүнелерде уйгу келбес. Чамдыкта удуп чыткаш, хенертен бир-ле билдинмес дүвүрелден оттуп келир мен. Анаа эвес-тир дээш, тарина номчуп, чалбарып, тейлеп-ле эгелээр мен. Эжимниң мурнуку одуругже кирипкенин база сагыжым эндевейн баар".

Сүрен Бады Москвага 2 чыл дургузунда өөренген соонда, ону Тываның 55-ки мото-адыгжы (даг) бригадасынче шилчидиптерге, ол өг-бүлеси-биле төрөөн чер-чуртунче эглип

келгеннер. Ажы-төлү Кызылдың 15 дугаар школазынга өөренип, өөнүң ишти Тываның девискээринде болгаш Россияның өске-даа регионнарында, ооң иштинде Донецк болгаш Луганск республикаларда адвокат ажылын уламчылап турар.

Сүрен Бады бодунуң мергежилин ачазының чагыы-биле шилип алган. Ол ачазынга аажок чоргаарланыр чораан. Кажан ол өөредилгезин дооскаш, Сахалин облазынга чартык чыл хире ажилдап чорда, ачазы аарыгның уржуу-биле чок болган. Ачазы дириг чорда, ооң күзелин, чагыг-сөзүн боттандырып четтигипкен. Амгы үеде ачазының уштап-баштап каанынга ол харын-даа чоргаарланыр.

АДАЗЫНЫҢ КИЖИЗИТКЕН ООЛДАРЫ

"Оолдарымның бот-башкарлып шыдаар, мерген угаанныг, ажилгыр-кежээ, бурунгаар чүткүлдүг эки кижилер болганынга ачазының кижизидилгези улуг рольду ойнап турар. Шериг албанныг кижин болгаш, эр мөзү-бүдүшке өөредип каан. Башкы мергежилиниң ачызында кижизиг, улуг-даа, бичиизинде кижилерни хүндүлөп чоруур, эртем-билигже сундулуг, амыдыралдың кандыг-даа байдалдарынга тура дүшпес, туруштуг кылдыр кижизиткен" – деп, Светлана Бады демдеглээн.

Светлана Доржуевнаның бичиизинде Сүгдөр Москваның медицина университетин дооскаш, чүрек-дамыр хирургу болуп ажилдап чоруур. Кенни Ай-Суу өнер-ооловна Бады Новосибирскиниң медицина университетиниң доозукчузу, кардиолог эмчи, медицина эртемнериниң кандидаты. Кырган-ава амгы үеде 4 уйнуктуг.

"Улуг оглум ачазының мергежилин, а бичиизини медицина адырын шилип алган. Кайызы-даа эртем-билинин аайы-биле чонга бараан болуп чоруурунга чоргаарланып чоруур мен" – деп, Светлана Бады түңнээн.

/ Чыжыргана СААЯ.
Авторнуң
тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

"Тардан Голд" кызыгаарлыг харысалгалыг ниитилелдин рудник диспетчери Елена Гурьева ГОРБУНОВАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2024 чылдың февраль 1
№28

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Албан чериниң ажил-чорудулгазынга бедик көргүзүлгери болгаш ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

Россия Федерациязының

Тыва Республикада национал гвардиязының шериглериниң Федералдыг албанының эргелелиниң тускай даалгалар-биле ажилдаар административтиг хоойлуларын күүседир бөлүүнүң улуг инспектору, полицияның майору Дмитрий Владимирович БАДРИНИ,

Россия Федерациязының Тыва Республикада федералдыг национал гвардиязының шериглериниң Федералдыг албанының эргелелиниң күрүнениң хыналда килдизиниң на-

чальниги Ирина Александровна НАЗИМОВАНЫ шаңнаар.

Улустуң уран-чечен ус-тывыжының болгаш тускай каасталга уран чүүлүнүң хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле

"Россияның Чурукчулар эвилели" Тыва Республиканың чурукчулар эвилели" Бүгү-Россияның чогадыкчы хөй-ниити албан чериниң Тывада регионалдыг салбыры-

ның даргазы Аяс Витальевич КАГАЙ-ООЛДУ,

"В. Көк-оол аттыг Тыва Республиканың Национал хөгжүм-шии театры" күрүнениң бюджеттиг албан чериниң каасталгалар белеткээр ус-шеверчазаныкчызы Айдомир Кижир-оолович ШАЛЫКТЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай
2024 чылдың февраль 6
№30

Улаанут аарыы илереттинген

2024 чылдың март айның эгезинде Хакас Республикага чурттап чорааш, чанып келген иешкилерниң бирээзинге улаанут (корь) аарыы бадыткаттынган. Амгы үеде халдавырлыг аарыгдан аараан кижилер саны 6 четкен. Оларның 5-и чаштар, 1-зи улуг киж. Сөөлгү 17 чыл дургузунда ук аарыг чаңгыс-даа илереттинмейн турган. Аарыг кижилерни эмнеп, аарыгның нептерээрин соксадыр дээш, кадык камгалап адырының ажилдакчылары бар-ла хемчеглерни кылып чорудуп турар. Ынчалза-даа киж бүрүзү бодунуң кадыкшылы дээш харысалгалыг болур ужурлуг. Ынчангаш бистиң номчукчуларывыска ук аарыгның дугайында чугаалап бээри-биле инфекционист эмчи Милада Ондар-биле чугаалаштывыс.

— Милада Викторовна, улаанут дээрге кандыг аарыг болуп турарыл?

— Улаанут дээрге вирус халдай бээрге тыптыр, колдуунда бичии уруглар аарыыр халдавырлыг аарыг болуп турар. Ооң мурнунда улаанут бо-ла таваржыр турган. Амгы үеде ук аарыгга удур мөөңү-биле тарылга ажилдарын чорудуп турарының ачызында ховар таваржыр апарган. Ооң демдектери — чөдүртүр, думаалаар, конъюнктивит тывылдырар, боостар аартыр, халыыдаар, кезинге кызыл-кызыл шивишкилер шокарар-тыр үнер.

Ылаңгыя чаш уругларга улаанут аар чадага эртер, амы-тынындан чарлып болур айыылдыг аарыг. Бүгү делегейде улаанут аарыына удур тарылганы хөй уруг алган тутум, чылдан чылче ук аарыгдан өлүп-хораар чорук эвээжеп турар. Ынчалза-даа делегейде чылдың-на улаануттан 100 муң ажыг киж амы-тынындан чарлып турарын утпаза чогуур. Оларның хөй кезии 5 харга чедир уруглар.

— Улаанут хөй кезиинде кайда нептереп турарыл?

— Улаанут бүдүн делегейде тарап турар. Тарылга тывылбаан турган үеге чедир чер кырында чурттакчы чоннуң 90 хуузу улаануттан аарып каапкан. Өлүп-хораар чорук 2–2,5 хуу ажып турган. Улаануттун нептереп турары чаш уругларның өлүп-хорап турарының 5 дугаар чылдагааны болуп турар.

— Улаанут канчаар чыпшынарыл?

— Улаанут — агаар дамчыштыр тараар халдавырлыг вирус. Ол колдуунда часкы, чайгы үелерде нептерээр. Кижиниң организмине даштыкы тыныш органнары — аас, думчук таварыштыр ханче киргеш, бүгү мага-ботка тарай бээр. Вирус кезек-кезектеп кештиң клеткаларың, карактың шаралыг картын,

тыныш органнарын болгаш аас иштин үрөп кааптар.

— Бистиң чуртутушта улаануттун эпидемиология байдаты кандыгыл?

— Амгы үеде Россияда корь талазы-биле эпидемиология байдаты шыңгы хыналдада чоруп турар. Чамдык регионнарда ук аарыгга удур тарытпаан кижилерниң хараазы-биле аарып турар кижилер саны көвүдөп турар. Оларга чамдык даштыкы чурттардан ажыл-агыйының аайы-биле кээп турар кижилер болгаш тарылгага удур үзел-бодалдыг кижилер хамааржыр. Чамдыкта оларның аразынче кадыының болгаш чүдүлгезиниң аайы-биле тарыдып болбас улус база кире бээр. Ол ышкаш эмчи дузазы хереглөп келбес, көшкүн амыдыралдыг кижилер база улаануттан аарып болур айыылы улуг кижилер аразынче кирип турар.

— Улаануттан колдуунда кандыг улус аарып болурул?

— Улаанут чүгле аарыг кижиден чыпшынып болур. Улаанутка удур тарылга албаан болгаш ук аарыгдан аарываан кижилерге бүгү чуртталгазының дургузунда аарыг чыпшынычал болур. Ынчангаш кайы-даа назы-харда улаануттан аарып берип болур.

— Аарыгның демдектери кандыгыл? Улаануттан аарый берген деп канчап билип алырыл?

— Улаануттун кандыг-даа демдек чокка эртер үези 7-ден 11 хонук чедир үргүлчүлээр, а бир чамдыкта 15-тен 28-даа хонук чеде бээр.

Баштайгы үезинде мага-боттун изии 38–39 градус чедер, мага-бот сулараар, шаг чокталыр, чем чиир хөөнү чидер. Ээрип турар ышкаш кургаг чөдүл тыптыр, думчук суу төктүр, карактар кызар. Ол үеде аарыгның кол ылга-выр демдээн эскерип каап

болур. Ол дээрге чаактын ишти талазынга, чымчак болгаш кадыг таалайга, манка азы оодурба ышкаш, аксымаар чүүлдер тыптып келир. 3, 4 дугаар хүннерде зът изии бичии-ле бада бээр. Ынчалза-даа шивишкилер үнүп эгелээр, база катап көдүрлүп эгелээр. Шивишкилерниң кешке үнерин чада аайынче шинчилеп көрүп каан. Баштай арынга болгаш моюнга тыптып келир. Ийи дугаар хүнде мага-боттун өске кезектеринге, дөңмектерге, холдарга, үш дугаар хүнде тавангайга, чодага үнүп эгелээр. Ынчан арында шивишкилер куу-рара бээр. Шивишкилерниң хөй кезии арынга, хөректин кырыкы кеззэнге болгаш моюнга тыптыр. Шивишкениң хевири кеш кырында болгаш бажы шиштейип үне берген, бот-боттарына чыпшыначак болур. Ооң диаметри 10 миллиметрден улгатпас. Олар тыптып келген соонда, 3–4 дугаар хонуунда чидип эгелээр. Орнунга куу-куу черлер артып калыр. Чоорту ол черлер картталыр.

— Улаануттан канчаар камгаланып болурул?

— Хөй-хөй чылдар дургузунда ажыглап келген улаанутка удур вакцина ук аарыг-биле демисежириниң, чоннуң

кадыкшылын быжыглаар эңне дээштиг аргазы деп практика көргүзүп турар. Улаанутка удур массалыг тарылганы чорутканының ачызында, ук аарыгдан аарып, өлүп-хорап турар кижилер саны эвээжеп турар. Ынчалза-даа нептереп эгелээр үезинде аарыг демей-ле илереттинип турар хевээр.

— Улаанутка удур кажан тарыдып болурул?

— РФ-тиң Кадык камгалап яамызының тургусканы Национал тарылгалар календары ёзугаар улаанутка удур бичии уругларны 1 болгаш 6 харлыында тарып турар. 57 харга чедир корьдан аарываан улуг улус база 2 катап тарыткан турар ужурлуг. Тарылганың аразы 3 айдан эвээжевес болур. Далаштыг тарылганы ооң мурнунда ук аарыгга удур тарылга албаан, корь аарыг киж-биле харылзашкан таварылгада, 12 айдан өрү бичии уругларга, элээди болгаш улуг улуска салыр. Бир эвес тарылганы салырынга кадыының аайы-биле кандыг-даа кызыгаарлаашкын чок болур болза, улаануттан аараан киж-биле харылзашкан соонда, 72 шак эрткенде, тарылганы салып болур.

— Чаш уругларга болгаш сааттыг иелерге улаанутка удур тарылганы салып болур бе?

— 3 айдан 12 айга чедир бичии уругларга болгаш сааттыг херээжен кижилерге дүргени-биле улаанутка удур иммуноглобулинни улаануттан аараан киж-биле харылзашкан соонда, баштайгы 5 хонуунда салып болур.

— Улаануттан аараан киж-биле харылзашкан таварылгада чүнү канчаарыл?

— Улаануттан аараан киж-биле харылзашкан киж эмчи хайгааралынга 21 хонук дургузунда турар ужурлуг. Халдавырлыг аарыгның кандыг-даа демдектери тыптып келирге, эмчини кыйгыраш, улаануттук киж-биле харылзашканын дыңнадыры чугула.

— “Шын” солуннуң ном-

» Улаанутка, удур бичии уругларны 1

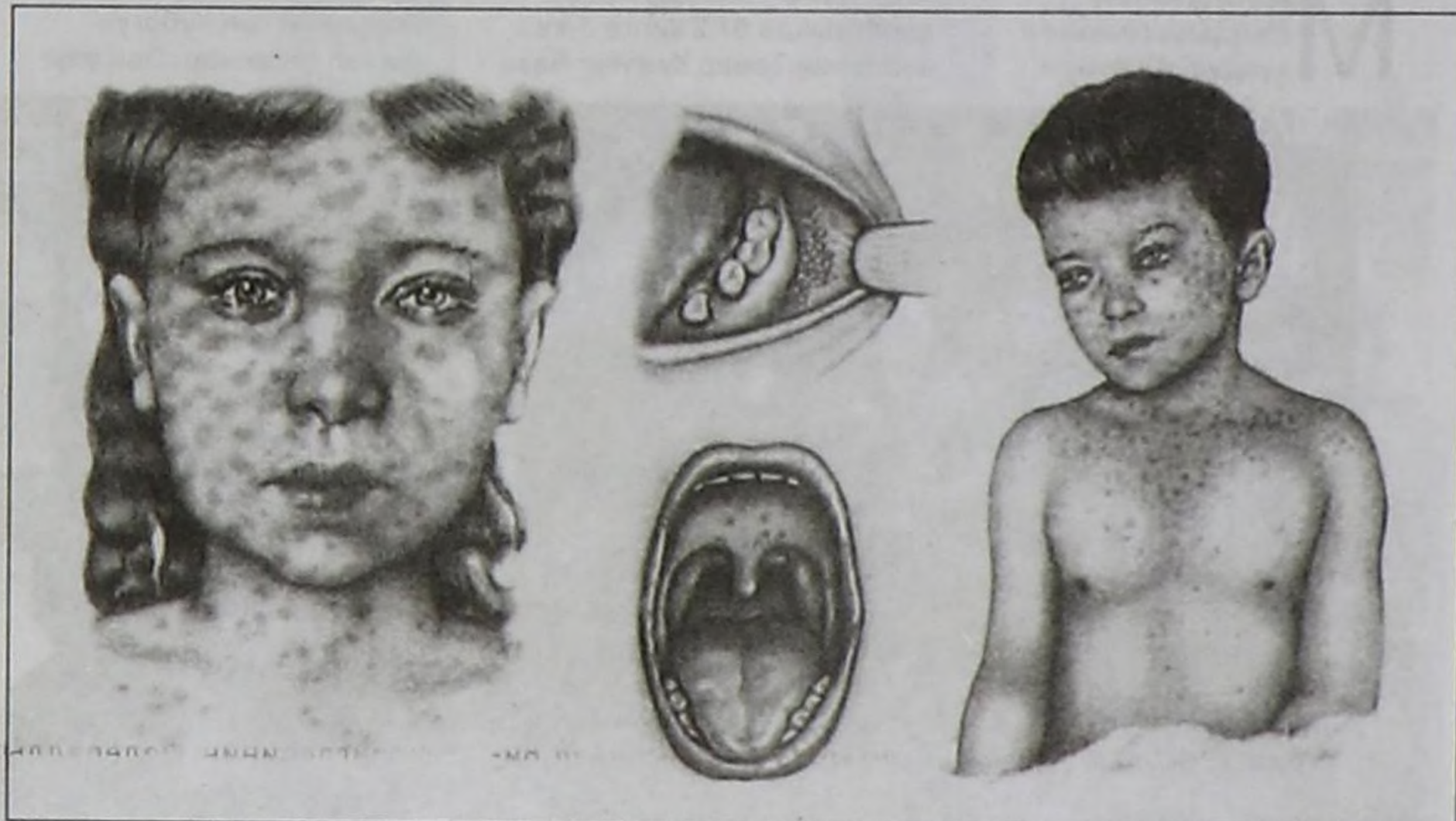
болгаш 6 харлыында тарып турар. 57 харга чедир корьдан аарываан улуг улус база 2 катап тарыткан турар ужурлуг. Тарылганың аразы 3 айдан эвээжевес болур. Далаштыг тарылганы ооң мурнунда ук аарыгга удур тарылга албаан, корь аарыг киж-биле харылзашкан таварылгада, 12 айдан өрү бичии уругларга, элээди болгаш улуг улуска салыр.

чукчуларынга чүнү күзээр силер?

— Кандыг-даа аарыгга удур тарылгадан ойталаан ажыг чок. Делегейде кандыг-даа айыылдыг аарыглар бар. Тарылга албайн, айыылы улуг аарыглардан аарый бээр болза, ук аарыгны аар чадага эртип, амы-тынындан-даа чарлып болур. Кожан тарыдып алырга, белең-селең аарывас болур. Аарый-даа бээр болза, чиик чадага эртер. Ынчангаш республиканың чурттакчы чонунга тарылгадан ойталавазын болгаш кадык болурун күзөдүм.

Улаанут — корь. Амгы үеде ук аарыг ховар таваржып турарындан “улаанут” деп сөс ажыглаттынмайн турар.

/ Чыжыргана СААЯ чугаалашкан.

Өвүр черниң эзирлери

Бистиң республикада хостуг болгаш грек-рим дээн ыш-каш спортчу хүрештерниң 65 чыл ою болуп турар.

Март 22-де Хан-дагайты суурга аңаа тураскаадып, 2013–2014, 2009–2010, 2011–2012 чылдарның элээди оолдар база 2010–2011 чылдың уруглар аразына бо чылын 2 дугаар республика чергелиг хостуг хүреш маргылдаазы бедик деңгелге болуп эрткен. Аңаа Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожууннардан болгаш Кызыл хоорайдан ниитизи-биле 100 хире бичии мөге киришкен. Дус-Даг сумузунуң мөгелери, деткиччилери, хоочуннары боттарының ээлчээнде аалчыларын эки уткуп, ашка-рып-чемгерип, шылгарааннар-га шаңнал-макталды сунуп, сактышкынның чуруктарын тырттырганнар. Бир дугаар деткички маргылдааны февраль айда Солчур сумузу хүлээнип эрттирген.

Шак мындыг солун спортчу төлөвилелди Өвүр кожуунуң болгаш аңаа хамааржыр сумуларның чагыргалары база спорт школазының удуртулгазы республикага спортчу болгаш тыва хүрештер улаштыр эки сайыразын

дээш, суму бүрүзү ээлчежип эрттирерин дугурушкан. Ооң база бир сорулгазы – моондаа соңгаар Россия, делегей, Олимпиада оюннарынга тиилекчилерни, чемпионнарны белеткээри. Өвүр черде ындыг шыырак спортчулар, тренерлер өзүп-көвүдеп турарын Бурбужап Монгуш, Болат Чөкпек, Владимир Мандан-Хорлуу, Сергей Куулар, Сергей Адыгжы, Каң-Демир Монгуш, Россияның алдарлыг тренери Виктор Достай, Россияның алдарлыг спорт мастери, делегейниң 2 дакпыр хүлөр медалының, Олимпиадага 5-ки черниң эдилек-

чизи Лориса Ооржак, делегей чергелиг спорт мастери, Россияның чемпиону Аян-оол Ондар, делегей чергелиг шииткекчилер Мерген Ооржак, Менги Санаа олар бадыткап чоруурлар.

Маргылдаага шаңналдыг черже кирген бичии спортчуларны шуптузунуң даңзын кириер дээрге хөй болурун барымдаалааш, чүгле тиилекчилерни демдегледивис. Эң бичии 2013–2014 чылдарның мөгелер аразына 26 килге Улуг-Хемден Дамба-Доржу Монгуш, 29 килге Чөөн-Хемчиктен Күзечи Ооржак, 32 килге Мөңгүн-Тайгадан

Александрит Монгуш, 32-ден өрү килге Кызылдан Артаа Ондар шылгарааннар. Дараазында 2011–2012 чылдарның оолдар аразына 32 килге Хандагайтыдан Сайын-Белек Донгак, 35 килге Солчурдан Начын Торлук, 38 килге Кызылдан Доржу Куулар, 41 килге Солчурдан Ган-Болат Ондар, 44 килге Улуг-Хемден Соном Дүвен-Бады тиилекчи болганнар. 2009–2010 чылдарның улуг бөлүктөн 44 килге Дус-Дагдан Найдан Монгуш, 52 килге Солчурдан Амир Ооржак, 62 килге Хандагайтыдан Намбар Куулар олар тергийдээннер. 2010–2012

чылдарның уруглар аразына 44 килге Солчурдан Аянмаа Ондар, 52 килге Хандагайтыдан Санхаана Серен-Доржу, 58 килге Дус-Дагдан Орлаана Тумат шылгарааннар. Тиилелгеже чүткүл дээш тускай шаңналга уруглар аразына Чөлээш Чымбалак төлөптиг болган. Хоочун тренер башкы Сергей Мартынага тыва чаңчыл езугаар шыва тон болгаш бөрттү тускай шаңнал кылдыр ооң өөреникчилери сөңнеп кедиргеннер. Дараазында апрель айның маргылдаазын Чаа-Суур сумузу эрттирери-биле хүлээнип алганнар.

Тыва спортчулар ММА-ге чемпионнар

“Сүбедей” спорт өргээзинге март 30–31 хүннеринде Сибирь федералдыг округтуң ММА чемпионаты 86 спортчунуң киржилгези-биле бедик деңгелге болуп эрткен. Аңаа бистиң республикадан 12 шилиндек спортчу киришкен. Чемпионаттың кол шииткекчизи Новосибирск хоорайдан Сергей Яковлев. Чемпионат хөй спортчуларны база көрүкчүлери хаара тудуп, спорттуң бо хевир бистиң республикада сайзырап турарының көскү демдээ.

Маргылдааның ажыдышкынынга хүндүлүг аалчы-

лар – кол шииткекчи Сергей Яковлев, секретары Евгений Гезрянов, ТР-ниң спорт сайыдының оралакчызы Саян Монгуш – спортчуларга кадыкшылды болгаш бедик спортчу чедишкиннерни күзээннер.

Ийи хүннүң дургузунда нарын ужуражылгаларның түңнелинде, бистиң спортчуларывыс дараазында түңнелдерни көргүскеннер: 52,2 килге шупту шаңналдыг черлерни тыва спортчулар алган – Оттук Сегбелдей, Сайын-Херел Кончукпан биле Сайдаш Бадыбалар, 56,7 килдиг спортчулар аразына 3 черге Айслан Хертек, дараазында 61,2 килге 3-кү черлерни Темир Күжүгет база

Алексей Монгуш үлөшкеннер, 65,8 килге 3-кү черлерни Найыр Сандакпан база Маадыр Херли үлөшкеннер, сөөлүндө 120 килден аар килге удурланыкчы чок болганындан Ай-Хаан Монгуш чемпион атка төлөптиг болган. Түңнелинде, командалар аразына 1-ги черни Тываның командазы, 2–3 черлерде Омск, Кемерово областтарының командалары болганнар.

Тренерлерниң негелделиг удуртулгазы-биле спортчуларның уйгу-дыш чок, карак кызыл белеткелиниң түңнелинде, тыва спортчуларның командалары шылгарааш, бирги черни ап, чемпионаттың Кубогун чаалап алганнар. Оон улуг

өөрүшкү кайда боор, ол дээрге чүгле спортчуларның, тренерлерниң звес, а бүгү тыва чоннуң ат-алдары болур. Шииткекчилерге чамдыкта кымга тиилелгени бээри безин берге болуп турган. Чүге дээрге спортчуларның Россия чемпионатына киржир дээш путевка алыр дээн күзели күштүг болган.

Республикада ММА чөвүлелиниң удуртукчузу Александр Ховалыг чемпионатка белеткел үезинде улуг дузаны чедиргени дээш Спорт яамызынга, спортчу маргылдаалар эрттирер эргелелге, “Сүбедей” спорт школазынга, Культура яамызынга база харысалгалыг үеде дуза чедирген эш-өөрүвүске четтиргенивисти илереттивис.

Сибирь федералдыг округтуң ММА чемпионатын Тывага эрттирерин бистиң берге аарыгдан аараан эживис Денис Шалавинниң улуг күзели чораанын демдеглевиишаан, бис, эштери, ону шыдап, күзелини боттандырдывыс. А сен ол берге аарыгны тиилериңни күзедивис. Бис шупту сээң-биле кады бис. База тыва чоннуң, деткиччилерниң мурнундан ММА спортчуларына Россия чемпионатына төрөөн Тыва-зын база Сибирьниң ады дээш эки белеткенип, чедишкинниг киржирин күзээм.

Чингиз Сарыгларның чедишкени

Орёл хоорайга Россияның бирги чери дээш 18 харга чедир оолдар аразына хостуг хүреш маргылдаазы болуп эрткен.

Аңаа бистиң республикадан 20 элээди оол хүрешкен. Оларның аразындан чаа-ла өзүп олурар салым-чаяанныг мөгевис Чингиз Сарыглар удурланыкчызы болуп Москваның мөгези Агаширин Агаширинов-биле ачыр-дачыр хүрешкеш, чүгле 2 саны алыскаш, 2 дугаар черге төлөптиг болган. Бир звес бистиң республикага Дагестан, Москва, Осетия, Чечняда ышкаш шыырак оолдарны чыгаш, тускай школага, академияга белеткээр болза, бистиң бичии мөгелеривис улуг чедишкиннерлиг, тиилелгелерлиг болурунга бүзүрел бар. Бо удаа база-ла Чадаананың Чечен-оол Монгуш аттыг олимпийжи курлавырлар спорт школазы шылгараан. Чингиз Сарыгларга Европаның бирги чери дээш маргылдаага чедишкинниг хүрежи, бирги черни алырын күзеп, йөрээлди салдывыс.

Чүректің кыйгызы

Март 26-да К.Б. Ондар аттыг Тыва үндезин культура төвүнге "ZOV СЕРДЦА" ("ЧҮРЕКТИҢ КЫЙГЫЗЫ") деп номнуң таныштырылгасы болуп эрткен. Аңаа ТШО киржикчилери, республиканың чогаалчылары, культура ажылдакчылары, хей-ниити организацияларының төлээлери чаладып киришкен.

ТР-ниң чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Чечена Монгуштуң сөстөрүнге бижээн, орус дылче Россияның культуразының алдарлыг ажылдакчызы, полковник Игорь Витюктун очулдурганы "Тыва дайынчылар" деп ырызын аныяк ыраажы Сылдыс Мандып-оолдун сүрлүг-түрлүг күүселдезибиле ном таныштырылгасы эгелээн. Чүрек согуун доюлдуруп, дүймедип кээр, тыва дайынчыларның үе-дүптен түрлүүн көргүскен, маадырлыг чоруктарын бадыткап, чырыткан одуругларлыг ыры чыылганнарның хей-аадын көдүргөн.

Хемчегниң эгезинде чарлакчы келген чоннуң амырмендизин айтырып, кирилде кезээнге поэзия деп чүл, ооң уjur-утказы, амыдыралга ажык-дузаның дугайында, улуг классик чогаалчыларның сөстөрүн кирип тургаш, кыска илеткел кылган. Чаа номнуң канчаар төрүттүнүп келгенин таныштыры-биле төлөвилелдин автору, кол тургузукчузу, очулдурукчузу, шүлүкчү Ч.М. Монгушту болгаш ооң кады ажылдаан чогаалчы командазын сценаже чалаан.

Аныяк шүлүкчү Чечена Монгуш сөс алгаш, чоокта чаа

Москвага болган хей кижичи-диригиг террорисчи болуушкунга хамаарыштыр бодунуң бижээни "ЧОННУҢ КИЛЕҢИ" деп шүлүүн номчааш, улаштыр кажыдалдың минутазын чарлаан.

Авторнуң ТШО темазына үндүргени баштайгы номунда ооң шүлүктериниң боттарының дылынга очулгаларын чорудуп турган соонда, Россияның аңгы-аңгы очулгаларны чаңгыс номга кадып, демнестирер күзели оттуп келген. Ону шүлүкчүлөр өөрүшкүлүг хүлээп ап, чаңгыс номга шүлүктерни үндүрерин деткээн. Удаваанда дөрт аңгы бөлүк бот-боттарының шүлүктерин очулдуржуп, демниг ажылдап кирипкеннер.

"Кады ажылдажылга үезинде ёзулуг чаңгыс өгбүлениң төлдери дег чоокшулажып, бот-боттарын дөткөжип, чүректің кыйгызы-биле демнежип ажылдаанывыс түңнелинде, мындыг ном чырыкче үнүп келгенинге, тыва, хакас, марий, орус өөрлеримге улуу-биле четтиргеним илередир-дир мен. База ол ышкаш ТР-ниң Культура яамызының киржилгезин, деткимчезин демдеглевес аргам чок. Кылган ажылым көргүзүп чеде бээримге, культура сайыды Виктор Чигжит бедик үнелеп, немей тиражты акшаландырып берип, ном саңнарынче база тарадырын сүмелээн" – деп, ол чугаалаан.

Республикада болгаш оон дашкаар ады элээн нептереңгей апар чыдар аныяк шүлүкчү Чечена Мандан-ооловнаның дугайында маңаа таныштыры артык эвес. Ол Тываның журналистер эвилелиниң база

Тыва Республиканың чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү. Шүлүк чогаалын школачы уелеринден тура-ла сонугаар. Ада-ие, төрзөн чурт, бойдус дугайында баштайгы шүлүктери элээди уелеринде бижиттинген. Төрзөн чуртунуң, алдарлыг чаңгыс чер чурттуугларының дугайында база бичии чаштарга шүлүктер чыындызы номнарын парлап үндүргүлээн. Хакасияда Чогаалчылар бажынының, ХР-ниң Культура яамызының деткимчези-биле эрттирип турар регионнар аразында литературлуг лагериниң киржикчизи.

Чогаалчы оруун чоокта чаа-ла эгелээн аныяк шүлүкчүнүң аңгы-аңгы темаларда бижиттинген "Өңүр чырык сылдыстарым" база хакас дылдан тыва дылче очулдурган бичиилерге "Диңчигеш" деп номнары 2022 чылда чырыкче үнгөн. Тускай шериг операция-

зы эгелей берген үеден тура, аңаа киржип чоруткан шериг оолдар дээш сагыш човап, шүлүктерни бижип эгелээн. Ол шүлүктерни чон чылы-биле хүлээп ап, интернетте бөлүктөргө тарадып үлешкеннер. Ол шүлүктеринде чуртта болуп турар байдалды хайгаарап, ТШО-да оолдарны деткип, чурт Баштыңызының келир үевис дээш кылган шиитпирлиг базамын деткип, бодунуң хамааты туружун көргүзүп, бодалдарын илередип бижип турар.

Сеткил-хөңнү бодунуу-биле дөмей үзел-бодалдыг россия чогаалчы эш-өөрүнүң шүлүктерин база тыва дылынче очулдургаш, 2023 чылда Россияның болгаш Тываның төөгүзүндө бир-ле дугаар дайын дугайында орус-тыва ийи дылдыг, удур-дөдир очулгалыг "Россия дээш! Тыва дээш!" деп ТШО-га тураскааткан номну очулдургаш, боду үндүргөн. Ол ном үш катап парлаттынган. Ниити үндүргөн тиражы 2200 ном. Үшкү үндүргүзгенин Кызылдың мэри Карим Сагаан-оолдун деткимчези-биле 1000 тиражтыг үндүргөн. Номнарның хей кезин ТШО-да кирип турар тыва шеригжилерге чоруткан.

Россияның Чогаалчылар эвилелиниң XVI шуулганына

ооң даргазы Николай Иванов бодунуң илеткелинге баштайгы номнуң таныштырылгасын бедик үнелеп, үлегер-чижек кылдыр көргүскен соонда, регионнардан келген аалчыларга үлээн. Ынчалдыр чурттуң аңгы-аңгы булуңнарынче тарай берген.

Алдарлыг чаңгыс чер чурттуувус, Армияның генералы, Камгалал сайыды С.К. Шойгу чаңгыс чер чурттуунуң номун белекке алгаш, бедик үнелелди берип, Өөрүп четтиришкин бижиин сөңнээн. Россияга ниитизи-биле 10 катап янзы-бүрү хоорайларга таныштырылганы кылган: Москвага, Хакасияга, Крымга, Рязаның Агаар-десант шериглериниң дээди училищезинге база Тывага болгулаан.

Шеригжилер, чогаалчылар болгаш чоннуң улуг сонуггалын оттурган, үе-шагның аайы-биле кижилерниң сеткилин дүвүредип чоруур ТШО темазына бижиттинген шүлүктерлиг номну кайыын тып, номчуп болурун автордан удаа-дараа айтырып, ону чорудуп бээрин дилээн чагаалар кайы-даа хоорайлардан амга чедир кээп турарын автор чугаалады.

/ Сорунза МОНГУШ.
Чурукту Ч. МОНГУШТУҢ
хууда архивинден алган.

Уруглар номнарының байырлалы

2024 чыл Россияда өг-бүлө чылы кылдыр чарлаттынган. Өг-бүлө – өртемчейде эң-не эргим, чылыг, чырык ол дег үнелиг чүве чок. Бо чылда чаштар болгаш элээдилер номнарының байырлалының темазы «Номчуттунар өг-бүлө – номчуур чурт».

Уруглар номунуң байырлалына тураскааткан «Лукоморьеже аян-чорук» (Дугаланчак далай эриинче аян-чорук) деп сценажыткан оюн-көргүзүг часкы дыштанылга үезинде Республиканың К.И. Чуковский аттыг уругларның ном саңына болуп эрткен. Бо хемчегге хамаарышкан янзы-бүрү ужуражылгалар, солун кичээлдер, мастер-класстар, викториналар, квест-оюннар, номнар делгелгелери барык неделя дургузунда уламчылаар. Сценажыткан оюн-көргүзүгнү ном саңының ажылдакчылары солун ойнап күүсеткен.

Ук хемчегге чалаткан аалчыларга аныяк чогаалчылар Менги Ооржак, Светлана Ондар, номчуттунарына ынак Роля, Сайдаш Шараптарның өг-бүлөзи хамааржыр. «Матпадак» болгаш «Самага» ансамблиниң бичии артистери чараш ырылары-биле көрүкчүлөрни кайгадап, аян туткан. Бо байырлалга ниитизи-биле өөреникчилер, башкылар, ада-иелер шупту чүс ажыг кижичи хаара туттунган. Оларның аразында бир, ийи, беш, чеди, он беш дугаар школаларның өөреникчилери бар. Эң-не идепкейжи номчукчуларны мактал бижиктер-биле шаңнаан.

/ К.И. Чуковский аттыг уругларның ном саңы.

СЭКП-ниң сургуулу

«Кадрлар шупту чүвени шиитпирлээр» кыйгы-рыгның кол утказы кадрларның чүгле мергежилди эвес, бот-өөредилгеи база болур-дур. Удуртукчу болгаш ажилчын кадрларны белеткээринге хамаарыштыр алыр болза, шак мындыг каттышак арга чуртту аар экономиктиг кризистен үнеринге дузалап чораан. Кандыг-бир идеяны амыдыралга боттандыра кадрларны шын шилип алыры сорулганы күүседиринге улуг салдарлыг. Ынчангаш янзы-бүрү компаниялар болгаш бүдүрүлгелер эң-не мергежилдиг ажилдакчыларны хынамчалыг шилип алырынга белен болур уjurлур.

ССРЭ үезинде албан черлеринге, удуртур органнарга ажилдадыры-биле дыка хөй кижилерни СЭКП-ниң ортума болгаш дээди партия школаларына сургуулдадып турган. Ол школаларны доосканнарның аразында Тывавыстың төлөптүг алдарлыг оолдары, уруглары үнгүлзэннер. Ындыгларның бирээзи күш-ажылдың хоочуну, күүседикчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарынга хөй чылдарда ажилдаан, амгы үеде Күш-ажылдың болгаш дайынның, Чепсектиг Күштерниң болгаш хоойлу-дүрүм камгалап органнарының (пенсioonерлерниң) бүгү россияжи хөй-ниити организацияның Тывада регионалдыг салбырының чөвүлелиниң даргазы Сагаан-оол Кызыл-оол-ович Долгар.

Ол 1948 чылдың февраль 12-де Тыва АССР-ниң Өвүр районун Чалааты суурга төрүттүнген. 1976 чылда Омск хоорайның совет-партия школазын, 1982 чылда Новосибирскиниң дээди партия школазын дооскаш, партийжи дээди эртем-билигини чедип алган. Ооң соонда 1976 чылдан 1982 чылга чедир Улуг-Хем районун «УТКА 25 чылы», Каа-Хем районун «Бурунгар» совхозтарның партия организацияларының

секретарына ажилдаан. 1982–1985 чылдарда «Улуг Октябрь» совхозтун директорунга, 1985–1991 чылда Чөөн-Хемчик райкүүскомунун көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазына ажилдаан.

1991–1992 чылдарда – Тожу кожуунун Улус депутаттар Сөвединиң даргазына, 1992–2005 чылдарда – Каа-Хем кожуунун баштыгы, ол-ла кожуунун чагыргазының даргазы. 2005 чылда – Тываның бойдус ажыгалының сайыды, а 2007 чылдың апрельде Тыва Республиканың Бойдус курларыларының болгаш экология сайыдына томуйлаткан.

Ооң шаңнал-макталдары хөй. «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы», «Күш-ажылга ачы-хавыя-зы дээш», "2002 чылда бүгү Россияның чурттакчы чонунун чизезин чорутканы дээш» медальдар-биле шаңнаткан. Россия Федерациязының Күрүнениң күш-культура болгаш спорт комитетинин, Россия Федерациязының Көдээ ажил-агый яамызының хүндүлел бижиктери-биле база шаңнаткан.

Каа-Хем кожуунун чагыргазының болгаш кожуун чагыргазының даргазына дөрт катап соңгуттуруп, каш хуусаа үргүлчүлөп ажилдаан Тыва Республикада чаңгыс-ла кижиге Сагаан-оол Кызыл-оолович дээр болза, чазыг чок. Ол ажилдап турган чылдарында Каа-Хем кожуунун социал-экономиктиг хөгжүлдизинге улуг идигни ойнаан. Хөй чылдарның дургузунда Каа-Хем хем кежир тудуп чадаан көвүрүгнү туттурар дээш, чазак-чагырга деңнелинге ол айтырыгны көдүрүп, көвүрүгнү тударына улуг хуузу кириген дээр-ле, ооң ажылы илдең.

С.К. Долгар бодунуң кол ажылында аңгыда, корумчурум тударына, аар кем-херектер истеп тодарадырынга, кайы-даа кожууннарда даргалап чорааш, ИХК-биле демниг ажилдап, удуртуп турган. Ооң дугайында ИХК-ге

/ С.К. Долгар.

ажылдап чорааш билген мен.

Чаңгыс чижекте бижип көрей. 1991–92 чылдарның кайы-бирээзинде, кайы чыл дээрзин уткан-дыр мен. Тожу кожуунга даргалап турда, билдинмес улус 6 кижиниң амытынынга четкеш, дезип туруп берген. Тыва Республиканың ИХЯ-ның, кожуунун ИХК-ниң шагдаа ажилдакчылары-биле кады ажилдап, кожуунун девискээрин эки билер болгаш, истелгени база удуртуп турган. Оларның-биле кады вертолётка олуруп алгаш, элзэн черлерни кезий ужудуп чорааш, тайгага чаштынып турган өлүрүкчүлери туткан.

Оон ыңай, Тока дарганың Кызылда тураскаалының дужунда, кудумчу кезилдир, аъттыг тыва эки турачыларның тураскаалын тургузарына идепкейлиг киржи, организациячыларның бирээзи болуп удуртуп турган.

Аныяктарның аразына корум-чурум үрээшкенини болгаш кем-херектер болдур-базы-биле культура болгаш спортту сайзырадып база чораан. Ынчангаш Россия Федерациязының Күрүнениң күш-культура болгаш спорт комитетинин Хүндүлел бижиги-биле шаңнатканы ол.

Үстүнде бижиттинген чүүлдерден ап көөрге, С.К. Долгар партияның ортума болгаш дээди школаларын доосканындан, партияның өөредии шын орукту кадр кижиге айтып каанындан Тывавыстың төлөптүг огу үнүп келген дээр болза – чазыг чок.

/ Сергей ТЫРТЫК.

Өшкүден саат дилеп

Бир чылын кырган-авам Сарыг-Хөлчүк арт бети Онааккы дээр кыштаандан Кара-Суг аксы чазаанче чазаглап бадып келген, шээр малын кыргып каапкан үеде чүве. Сарыг мойнактыг бир дузак өшкү төрзэн чаш төлүн албас, тоовас, хозар чаңныг. Кырган-авам оозун читкезинден туткаш, чаш чүвени эмиинге үстүрүп, өшкүнүң бир балдырын туткаш, соонга дискетенип олуруп алгаш: «Төрүп алган төлүн тоовас эшпи боор бо» – деп, оозун кончуп, чаш анайын эмиинге салгаш, «чу-чуу, чу-чуу-аа-аа-ай» — деп, чучуулап аажок-ла барган. Чучуулаза-чучуулаза, бир-ле ана төнчү чок. Уянзырадыр уян аялга-биле ыдып, элзэн болганда, өшкү ам кээп чаш төлүнче эзгип, оорга-кудурун чылгап чоруй-чоруй, эз көрнүп, төлзүрөй бергени ол ыйнаан, эргек дурту чедер-четпес токкураңнаан чолдак кудурун катап-катап чыттап, чылгап эгелзэн.

Кырган-авам ол уяранчыг, тааланчыг уян аялганы ыда бээр, бо-даа кижиге таалап дыңнап, харын-даа уйгу-даа келиксээр, чаш анайны көрүп, кээргей-даа бээр. Кырган-авам сөөлгү катап узун-узун, суук-суук уян үнү-биле чучуулап ыда бээр, күжүр өшкүң бажын бурунгаар сунуп көдүрө аарак чоруй, бир-ле чүве дайнап, үзүктел чок дайнап турарын көргөш:

– Кыноой (кырган-авай), бо өшкү аксында чүнү ызырып алган төнчү чок дайнап турар чүвөл? – деп, доңгайып кайгап айтырамынга, кырган-авам:

– Саат дайнап турары ол дур – деп.

– Ол саатты кайыын тып алганы ол?

– Дуу ол бедик чалым хая баарында дыйтарны көрүп тур сен бе? Хая кырынче үнгөш, бажын ынаар сунгаш, ында чочак-чочак саатты одура ызырып албас бе. Саадын амырап дайнап турганын көр даан ол, чанынга баргаш, айтырып дилеп көр даан, бээр-дир бе?

Чанынга баргаш:

– Меңээ саадың берем – дээш, адыжымны хаайынга

чоокшуладып чеде бээримге, ам дайнавайн, ызыртына аарак менден дезиксээрин кырган-авам көргөш:

– Сенден харамнаныры ол дур – диди.

Өшкүжө көрүп алгаш, кезек боданып туруп-туруп:

– Кыноой, дуу ол ыяш оңгар тавакка божа сарыг-суу ижери аажок чүве чорду. Ол тавакты маңаа эккелгеш, сарыг-сугдан кудуп берейн бе?

– Ийе, ынчал харын, хөөкү суксаан чүве, амырааш ону ижер дээш аксын ажыдып-тарга, саады черге барып дүжери көрүп тур – дээр, менде чүү боор, өгдө чыышкын адаанда, хостуг хана баарында таарда азып каан божаның аккан сарыг-суун кудуп алгаш, ыңай-ла болдум.

Ам бодап оорымга, ол үеде дыйт саады дайнаар кончуг сонугалдыг улус база тургулаанын сактып олур мен. Чажырып канчаар, бистиң ававыс саат дайнап турда, тергийн-не. Саат дайнай бергенде, даашкыры кончуг, артында тарс-тарс кылдыр бир янзы дайнаар. Дыйт саадын үр дайнаан тудум, ооң өңү бир янзы апаар. Ак-даа, сарыгзы-маар-даа, эң эки шынарлы кызыл өңнүү, артында чымчак, бир амдан база бар.

Үргүлчү дыйт саады дайнап чораан болгаш ыңдыг бе, ада-иевистиң кайызының-даа диштери «бурганнааже» чедир биезги-ле хевээр. Оларның: «Дижим аарып тур» – дээ-нин черле дыңнаваан бис. А мен бо кырып келген (83 хар) назынымда диштерим көңгүс чок. Кижиниң чаяап каан диштери чокка арын-чаак, үстүкү-адаккы эриннериниң хевири-даа, чугаа-сооду-даа өскерлир. Кандыг-даа чыыш болган черге, уруг-дарыг аразына эмчиңейнип аш-чем чип, чон аразына хөй чугаа-соот үндүрүп олурган ажы-даа чок. Чашкы үемде бо сактыышкыны бижип ора, кырган-авам, багай огу мен хамаанчок, ынчангы эш-өөрүмнү кыжырып-шооткан баштак чугааларын сөөлүндө улгадып келгеш, ол үени сактып, чугаалажып чордуvus ийин.

/ Маадыр-оол АРТАА.

Шуурганныг

Шуурмакка Шагаалааны

Шуурмак сумузунуң чону республиканың хоорай, суурлары-биле бир дөмей, Шагаавысты кончуг эки тыва ёзу-чаңчылдарны сагып, оюн-тоглаалыг эрги Кодан чылын үдеп, Улу чылын улуг сорулгаларлыг уткуп алдывыс. Шагаа бүдүүзүндө, үш-ле хонук арткан турда, хуралдааш, оюн-тоглаа эрттирер акша-көпеекти чонун идепкейи-биле четтир кылдыр чыып четтигипкен бис. Түннелинде, 19 хевирниң

спортчу болгаш оюн-тоглаалыг мөөрейлерин деткиччилер-биле кады бедик деңгелге эрттирдивис.

Шагаа уткуп тура, дараа-зында мөөрейлерни организа-таан: шыдыраа, даалы, панчык, тевек, кажык, бардамнаары, шай аартаары, хендир-бе сый шавары, кудумчулар аразына чем делгелгеи, тыва шай байыры, даш көдүрери, улуг-бичии улус хүрежи, «Тыва дылым – мээң чепсээм» деп темага аас чогаалы: дүрген чугаа, тывызык, узун тыныш,

ыры, «Кырган-авам аптаязы» деп тыва идик-хеп мөөрейи.

Мөөрейлерге тергии-дзэн киржикчилерни медальдар, грамоталар болгаш акша шаңналдары-биле шаңнаан. Үе-шаг берге-даа болза, деткиччилер бары өөрүнчүг-дүр. Олар кымнарып дээр: «Тайга», «Эзир уя», «Нам-сарай» садыглары, Чойган Анатолийевич Ооржак, Игорь Вячеславович Севзэн-оол, Буян Борисович Сат, Елена Сатовна Соян, Ш.М. Биче-оол, Айдыс Левенчукович Бырынай, Чиңгис Одекеевич Чөмбүрүк, ном саңының, школаның, клубтун, уруглар садының коллективтери, Херзэ-женнер, Хоочуннар, Аныяктар чөвүлелдери, тус черниң

депутаттары дээш оон-даа хөй деткиччилер киржир күзөлдиг турган.

Шагаа байырлалының оюн-тоглаазына, мөөрейлеринге сумунуң чону идепкейлиг киришкен. Оларның аразында эң-не идепкейчилер Анита Баировна, Владимир Марчын, Марсель Сииликей, Т.-Б.С. Матпааргы, Юлиан Дамба, Адыгжы Сандак, Мерген, Начын Намдарактар, Вера Оюн, Урана Тулуш, Галина Воробьева, Сендажы Дергедеевна, Хопуй-Хаа, Владик Чүдекпен, Самбуу Дупчур дээш оон-даа өскелер.

Эргим чаңгыс чер чурт-тугларывыс, силерниң идепкейиңер, тура-сорууңар дээш өөрүп четтиргенивисти

илеретпишаан, ам-даа байыр-лалдарга, янзы-бүрү хемчеглерге идепкейлиг киржи, каткы-хөгнү диңмидеидили. Ылаңгыя сумунуң эр чону «Өг-бүлезиниң баштыгы» деп чүүлду ылап көргүзүп, хей-аъттыг болуруңарны күзеп, идереп арттывыс.

Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Анита Баировна Акаа база Адалар чөвүлелиниң казначеи Владимир Вячеславович Марчын оюн-тоглаа эрттирген чарыгдалдарының отчөдун бергени өөрүнчүг. Чөвүлелдер үргүлчү ыңдыг болурун чонга бадыткап тур бис.

/ Даржай УШТУЛАҢ,
Адалар чөвүлелиниң
удуртукчузу.

Төрүттүнген хүнүң-биле, филармония!

Тываның В.М. Халилов аттыг күрүне филармониязының 55 чылдаанынга тураскааткан "Төрүттүнген хүнүң-биле, филармония" деп гала-концерт 2024 чылдың апрель 5-те ТР-ниң В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга 19.00 шакта болур.

А жыл-хемчегниң допчу чурумалы: Тываның В.М. Халилов аттыг күрүне филармониязының оюнга тураскааткан концерт. Аңаа филармонияның ыраажылары, "Аян" бөлүк, ТР-ниң улустуң артизи Софья Кара-

оол-Дулуш, үрер хөгжүм оркестри, симфониктиг оркестри, ыры болгаш самның "Саян" театры, "Кант" ансамбли киржир. База ол ышкаш Тываның ат-сураглаг композиторлары Алексей Чыргал-оолдуң, Ростислав Кенденбилдин, Саая Бюрбээниң, Влади-

мир Токаның чогаалдарын күүседир.

Билеттерни 2-15-20 дугаарлыг телефон таварыштыр азы <https://tuvafil.ru/index.php/page/7> сайт дамчыштыр садып ап болур. 1+1=3 (2 билетти садып алганда, үш дугаары белек кылдыр) деп акция ажилдап турар.

Бүгү айтырыглар талазы-биле Озлун Бимба специалисте, 8-939-792-8755 дугаарже, долгап болур (telegram).

| ЭКОЛОГИЯ |

Тыва Республикада ирбиш бо чайын оолдап эгелээр

Регионнар аразының «Ирбиш» каттыжышкынының деткимчези болгаш "Сайлыг-Хем" национал парктың харылзаштырылгасы-биле март 16-да «Убса-Нур ыйгылаажы» заповедникке ирбиштиң чизелээшкениниң ийги кышкы чадазы эрткен.

Экспедицияның киржикчилери заповедниктиң «Мөңгүн-Тайга» биле «Хан-Дээр» ырак-узак кластерлиг участогунга, Чихачевтуң болгаш Цаган-Шибэту сыннарынга, а ол ышкаш Сенгилең сыннарының эдээнге барып чораан. Участоктарның бирээзинге ийи дииспеектиг кыс ирбишке таварышкан (заповедникте ам 5 кыс ирбиш бүрүткеттинген). Дииспеектер шору улгадып келген болгаш, авазындан аңгыланым, боттускайлаң амыдырап эгелээнер. Бодавыже, авазы бо чылын эдержип турган хевирлиг ынчап келирге, удавас чаа дииспеектер көстүп келири магат чок.

«Экспедиция агаар-бойдустуң нарын-берге үелеринде эртсе-даа, бүгү 15 маршрутту эрткен. Ооң кадында агаар-бойдус фотокапаларның байдалына база салдарлыг болган. Чижээлээрге, «Мөңгүн-Тайга» деп кластерлиг участокка 32 фотокапканы салган турган. Чизе үезинде оларның чүгле чартыын хынаар аргалыг болган, чамдызы ам-даа улуг хар адаанда, а бир кезик-чамдызы читкен чадавас. Ындыг болзажок заповедниктиң ук девискээринде ирбиштиң санын тодарадыры-биле, агаар-бойдус чылып кээри билек арткан фотокапаларда медээни хынаарын уламчылаар

бис" – деп, заповедниктиң директору Диңмей Балбан-оол чугаалап турар.

Харалаан, фотокапаларда чуруктарны хынап тура, Хоргай деп аттыг эң кырган ирбиш тывылбаан. Сөөлгү катап ону Мөңгүн-Тайгада фотокапка бүрүткээн. Заповедниктиң күрүне инспекторларының чугаазы-биле алырга, тус черниң малчыннарының мал-маганы ирбишке чемиш болуп турганы чадавас. Хоргайның истери тывылбаан болгаш ол фотокапкага кирбээн-даа болза, сөөлгү катап ооң көзүлгени черлерни база катап шинчилеп көөр.

Оон аңгыда, «Убса-Нур ыйгылаажы» заповедникке бир сонурганчыг таварылга база бүрүткеттинген. Каш чыл бурунгаар фотокапалар барык бир шак чыгыы дүрүжүп алгаш, удуп чыдар ирбишти тырттырганнар. Дүне када ооң каяа аңнап чорааны билдинмес болуп арткан.

Эрткен чылдың төнчүзүнде «Убса-Нур ыйгылаажы» заповедникти деткип, аңаа 30 фотокапканы дамчыткан, алызында барып, оларны

заповедниктиң бүгү девискээринге салыр.

Россияда ирбиш Алтай-Саянның дагларында чурттап турар. Бир эвес ирбиш бо черлерге читсе, бүгү экосистема айыылдыг байдалга кээп болур.

Россияда ирбиштиң саны 75 амытан болуп турар, ооң чартык кезии Алтай Республикада.

/ Лев ЛАЗАРЕВ.

Регионнар аразының «Ирбиш» каттыжышкынының 2021 чылдың июнь айда Россияга кадагалап арттырары чугула ужур-уткалыг хевирлерни – ирбишти болгаш алтай архарны (аргали) камнап алып сорулгалыг тургускан. Ниити хуралдың даргазы – Али Узденов. Ол Орус географтыг ниитилелдин кежигүнү, "Ховунуң дириг бойдузу" каттыжышкынының даргазы, "Сайлыг-Хем" национал парктың Харагалзакчылар чөвүлелиниң даргазы, «Алтай-Экосфера» деп ховар амытаннарның баш санын турумчудар төптүң үндезилекчизи болгаш харагалзакчызы.

| СОЦИАЛ АДЫР |

Пенсияны көвүдедир санаан

Тываның чурттакчыларының социал пенсияларын апрель 1-ден эгелеп 7,5 хууга көвүдедир деп Россияның Социал фондузунуң Тыва Республика талазы-биле салбыры санаан. Көвүдедир санаарының деңнели пенсионерлерниң эрткен чылда чуртталгазының эң кудуку деңнелиниң өзүлдезинден хамааржыр. Бо 2024 чылда 18 муң кижиниң пенсиязын көвүдедир санаан.

рындан хамаарылга чокка бээр" – деп, Россияның Социал фондузунуң Тыва Республика талазы-биле салбырының башкарыкчызы Светлана Кенден тайылбырлаан.

Регионда пенсионерниң чуртталгазының эң кудуку деңнелинден эвээш пенсиялыг ажил чок хамаатыларга немелде социал төлевирлерни берип турары оларның пенсия хандырылганын регионда пенсионерниң чуртталгазының эң кудуку деңнелинден эвээжетпес арганы тургузуп турар.

Россия Федерациязының хамаатылары, РФ-тиң девискээринде доктаамал чурттап турар даштыкы хамаатылар база хамааты эргези чок хамаатылар социал пенсияны алыр эргелиг. РФ-тиң девискээринде оларның доктаамал чурттап турарын чурттап турары черде бүрүткеткен дугайында документилер-биле бадыткаар, чурттап турар черинде бүрүткел документи-тизи чок таварылгада – херек кырында чурттап турар черин айткан хууда билдиришкени-биле бадыткаар.

Бир эвес силерде айтырыглар бар болза, Россияның Социал фондузунуң Тыва Республика талазы-биле салбырының харылзаа төвүнде 8-800-200-0543 телефонче ажил хүннеринде 09.00 шактан 18.00 шакка чедир долгап болур.

| ЧАРЛАЛ. РЕКЛАМА |

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН

"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАҢТ
8-923-338-9188

ИП Шлак Е.А. ОГРНИП
317171900013031

РЕКЛАМА 12+

Общество с ограниченной ответственностью
«Специализированный застройщик

«Энергострой»

СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

- Инженер ПТО
- Автокрановщики
- Столяр
- Мастер БСУ
- Мастер СМР
- Инженер ТБ
- Прораб
- Дежурный механик
- Машинист крана-манипулятора (воровайка).

Обращаться: г. Кызыл, ул.Колхозная, 2 «А»
По всем вопросам звонить, писать в Viber +79232679208

Келир үеде ажилдаар олудун шилээннер

Март 28-те Тываның күрүне университетинин башкылаас мергежилдиг доозукчуларның ниити ажил хуваалдазы болуп эрткен. Ажил хуваалдазының хемчээнге хоойлу, төөгү, экономика, көдээ ажил-агый болгаш инженер-техниктиг факультеттерден ниитизи-биле 175 студент киришкен.

Ажил хуваалдазының хемчээнге Тываның Орук-транспорт, тудуг, Юстиция, Иштики херектер, Арга-арыг ажил-агый болгаш бойдус курлавырлар, Көдээ ажил-агый болгаш аяш-чем яамылары база прокуратураның, күрүнениң болгаш тус чер албаннарының ажил берикчилери киришкен. Оон аңгыда, ТывКУ-нуң ажил хуваалдазынга "Лунсин"

КХН-ниң, Тываның бойдус парыгының, Кызылдың керээ-биле шериг албаны эрттирер шилилге пунктузунуң, Тывада Россияның Федералдыг Айыыл чок албанының эргелелиниң төлээлери кээп киришкен.

Ажил хуваалдазының түннелинде, чамдык доозукчулар магистратурага өөренирин күзээннер. Кезек аныяк оолдар өөредилге соонда Россияның Чепсектиг Күштеринге шериг албанын эрттирерин планнап турар. Доозукчуларның хэй кезии келир үеде ажилдаар олудун шилип алганнар.

Ажил берикчилери аныяк тускай мергежилдиглерни Тываның кожуннарынга болгаш найысылалга ажилга хүлээп алып күзелин илереткеннер.

/ ТывКУ-нуң медээлеринден.

Апрель 1-ден тура Тываның Баштыңының грантыларынга чагыглар хүлээлдези эгелээн

Тываның Баштыңының грантыларынга чагыглар хүлээлдези эгелээнин Владислав Ховалыг бодунуң блогунда бижээн. Бөгүндө 500 ажыг саарылга чок организациялар албан ёзуу-биле бүрүткеткен. Хамааты ниитилелди сайзырадырының талазы-биле төлевилелди боттандырып турар саарылга чок организацияларны деткиир аргаларның бирээзи – Президентиниң грантылары, а ол ышкаш Тываның Баштыңының грантылары.

– Ол болза, саарылга чок организацияларның хамааты ниитилелди сайзырадырыңче, күрүне биле ниитилелдин аразында чугаалажылганы быжыглаарыңче, а ол ышкаш бистиң республиканың амыдыралының шынарын экижидеринче угланган эгелээшкннерни деткиир, шаңнап-мактаар арга-шинээвистир – деп, грантылар мөөрейинге чагыглар хүлээлдези эгелээнин чарлап тура, Тываның Баштыңы бижээн. 2023 чылда Тываның Баштыңының грантыларынга мөөрейге 43 чагыгны кириштирген, 20 төлевилел тиилекчи болган.

Бии-Хем кожундан Наталья Ондарның удуртканы "Буяныг кежиктиң оруу" төлевилел эрткен чылгы тиилекчилерин бирээзи. «Ромашка» деп ТШО-нуң киржикчилеринин өг-бүлелерин деткиир төптү грант деткип, бистиң чаңгыс чер чурттугларывыска дузаны волонтерлар көргүзүп эгелээн. Шаңнал чыгардыр, ук төп тускай шериг операциязының киржикчилеринин аягы-төлүнүң хостуг үезин организастап, дайынчыларның өг-бүлелери-биле психологтук тренингтерни эрттирип, арыг агаарга идепкейлиг дыштанылганы суртаалдап, девискээрлерниң аштап-арыглаашкынын

база өске-даа ажыктыг ажилдарны чорудуп турар.

Бо чылын грант дузаламчызының хемчээли 12 сая рубль болур. Ону Президент грантыларының болгаш республика бюджетинден акшаландыраар.

Мөөрейиниң төлевилелдерин дараазында угланышкыннарга хүлээп алыр:

- хамаатыларның социал хандырылгазы, социал деткимчези болгаш камгалалы;
- хамаатыларның кадыкшылының камгалалы, амыдыралдың кадык омур-хевирин суртаалдаары;
- өг-бүлени, ада-иени, уруг-чашты деткири;
- аныяктар төлевилелдерин деткири;
- кижиниң болгаш хамаатының, ооң иштинде херектээннериниң эрге-ажыктарының камгалалы;
- долгандыр турар хүрээлелдин база дириг амытаннарның камгалалы;
- омак-сөөктер аразында болгаш чүдүлгелер аразында чөпшээржилгени быжыглаары;
- хамааты ниитилел черлериниң сайзыралы;
- культура болгаш уран чүүл адырында төлевилелдерни деткири.

Саарылга чок организациялардан чагыглары апрель 30-ден «тыва.гранты.рф» платформага электроннуг хевирге хүлээп эгелээр. Мөөрейге киржилге дугайында айтырыглар тургустунуп келгенде база чагыглар долдурулганын методиктиг дуза хереглээнде, Тываның Националдар херектериниң талазы-биле агентилелге барып болур. Ооң адреси: Кызыл, Калинин кудумчузу, б. 1 «б», өрзөл 300, азы +7 (39422)6-00-62 телефонче долгаар.

Тывага регионнар аразының «Кадыкшылдың шуулганы» болуп эртер

Апрель 7-де Кызылга регионнар аразының «Кадыкшылдың шуулганы» деп шуулганы болуп эртер.

Шуулганның ажылының иштинге калбак эртем-практиктиг хемчеглерни боттандыраар. Чоннуң кадыкшылын быжыглаарының, хэй-ниити кадык камгалалының чидиг айтырыгларын, эки дуржулгалыг стратегияларны, программаларны болгаш ажыглаттынып турар арга-дуржулгаларны аңаа чугаалажып көөр деп турар. Ооң ажылынга республиканың кадык камгалалының ажилдакчылары, өске регионнардан келген аалчылар киржир.

Специалистерниң бараалгатканы янзы-бүрү мастер-класстары чонга солун болгаш ажыктыг сүмелери-биле сонуганчыг болуру чугаажок.

Улуг хемчегни эрттиреринге "Сүбедей" спорт өргээзин шилип алганы таварылга эвес. Ол хүн спорт комплекзиниң девискээринге көжүп чоруур маммография база флюоро-

графия аппараттары ажилдаар. Күзээн кижги бүрүзү эмчи шинчилгезин эртип ап болурлар.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КААКол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каът 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35,
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадыглары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2527 кезек

2024 ЧЫЛДА

«ШЫН» СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10